

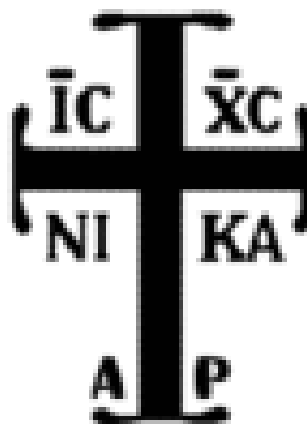
Ieromonah Dr. Petru Pruteanu

www.teologie.net

ARHEOLOGIA LITURGICĂ A BISERICII ORTODOXE

(LITURGICA GENERALĂ – PARTEA I)

EDIȚIA III, REVIZUITĂ

EDITURA PAISIANA

ZĂBRICENI, 2010

NOȚIUNI INTRODUCATIVE

I. Noțiunea, obiectul și izvoarele Liturgicii.

Liturgica este disciplina teologică care se ocupă cu studiul metodic și sistematic al cultului divin public al Bisericii Creștine Ortodoxe.

Obiectul liturgicii este deci **cultul**, prin care înțelegem totalitatea actelor, a formelor și a rânduielilor întrebuințate de Biserică spre cinstirea lui Dumnezeu și a sfinților Lui și prin care ni se împărtășește harul mântuitor și sfințitor.

Denumirea de *Liturgică* se trage însă de la cuvântul grecesc λειτουργία (liturghia), prin care astăzi înțelegem doar slujba euharistică, dar care în sens larg înseamnă "lucru obștesc", adică serviciu public. În teologie cuvântul "liturghie" se poate referi și la toate actele de cult și chiar la toată lucrarea sfințitoare a Bisericii.¹ Tocmai de aceea pentru disciplina dată se preferă anume denumirea de "liturgică". Un alt motiv este faptul că Sf. Liturghie ocupă locul central în cultul ortodox; deci pornind de la esență, dezvoltăm întregul.

Obiectul liturgicii are mai multe subdiviziuni care studiază aparte sau comparativ diferite aspecte ale ei. Cele mai importante sunt:

1. **Liturgica generală**, care studiază noțiunile generale legate de cult, istoria și funcția cultului, noțiunile generale despre timpurile liturgice, sărbători, posturi, despre locașurile de cult, iconografie, obiecte și veșminte liturgice, precum și anumite aspecte legate de clerul săvârșitor de cele sfinte. Această parte a Liturgicii este înrudită cu o disciplină mai generală numită *Arheologie creștină* sau *bisericească*, iar noi, pentru a fi mai expliciti, am numit-o *Arheologia liturgică a Bisericii Ortodoxe*, care acoperă o parte din ceea ce au numit-o teologii români „Liturgica Generală”.

2. **Tipicul**, care expune schematic rânduielile serviciului divin de astăzi, având ca scop îndeplinirea corectă și exactă a slujbelor.

3. **Liturgica specială**, care se ocupă cu studiul amănunțit al formelor și rânduielilor de cult, având o parte istorică și una exegetică (adică de interpretare doctrinară și simbolică).

¹ Și astăzi romano-catolicii înțeleg prin „liturghie” (ei nu zic „liturghie”) toate slujbele Bisericii, iar pentru Dumnezeiasca Euharistie ei folosesc termenul de „missa”.

4. **Imnografia** – este un compartiment special al Liturgicii care se ocupă cu studiul liturgic, istoric și dogmatic al imnelor liturgice. Acest domeniu nu este pur liturgic, dar are o valoare foarte mare pentru studiul cultului ortodox.

Disciplina liturgicii este una foarte importantă și este înrudită în primul rând cu Dogmatica, pentru că întregul cult este o expresie a credinței noastre, dar mai este înrudită și cu Dreptul Canonic, cu Omiletica și cu Pastorală.

Izvoarele liturgicii se pot împărți în două categorii: indirecte și directe. Izvoarele indirecte sunt toate acele scrieri, documente sau texte literare care conțin referințe întâmplătoare la cultul liturgic: fragmente de texte liturgice (rugăciuni, expresii, formule), interpretări sau informații sumare asupra rânduielilor sau formelor de cult. Aici se numără în primul rând Sf. Scriptură, Scrierile Sfinților Părinți, Rânduielele Monahale și Canoanele Sinoadelor Ecumenice și locale, precum și cele ale Sfinților Părinți.

Izvoarele directe sunt operele scrise care au ca scop direct expunerea unor informații privitoare la rânduiala, istoria și explicarea cultului în diferite etape de dezvoltare. O parte dintre ele sunt *documente surse*, iar altele *elaborări critice sau științifice* ale acestora. Între ele se numără în primul rând toate cărțile de cult, precum și toate scrierile patristice cu caracter liturgic dintre care amintim:

- *Didahia celor 12 Apostoli*² și în mod deosebit capitolele 9 și 10 – sec. I;
- *Apologia I a Sf. Iustin Martirul și Filosoful*³ - sec. II;
- *Rânduiala bisericească egipteană* a Sf. Ipolit Romanul († 235), identificată de cercetători cu *Tradiția Apostolică* (Αποστολική Παράδοσις)⁴;
- „*Constituțiile Apostolice*” sau *Așezămintele Sfinților Apostoli* (Αποστολικά Διαταγαι), în special cărțile a II-a și a VIII-a⁵;
- *Testamentum Domini nostri Jesu Christi*, o scriere „apocrifă” în limba latină, de tradiție antiohiană⁶;

² Editată în românește în colecția PSB vol.1, București 1979 și 1995.

³ Editată în românește în colecția PSB vol.2, București 1980.

⁴ Textul în românește cu unele comentarii au fost editate de Pr. Petru Buburuz, *Sfântul Ipolit Romanul și Tradiția Apostolică*, Chișinău 2002, 264 p.

⁵ Lucrarea este pusă de cele mai multe ori pe seama Sf. Clement Romanul, dar în realitate ea datează de prin anul 380. Totuși, această lucrare este fundamentală în studiul istoriei cultului în general și al Euharistiei în special. Despre importanța liturgică a acestei lucrări a se vedea articolului diaconului Mihail Jeltoy, *Апостольские Постановления*, în ПЭ, том 3, сс. 113-119.

- Tratatetele despre rugăciune: al lui Tertulian, al Sf. Ciprian al Cartaginei și al lui Origen;

- „*Evhologhionul*” lui Serapion de Tmuïs (Egipt) – descoperit și editat de Dmitrevski;

- „*Catehezele*” Sf. Chiril al Ierusalimului⁷;

- „*De Sacramentis*” a Sf. Ambrozie al Milanului;

- „*Descrierea pelerinajului la locurile sfinte*” (*Peregrinatio ad Loca Sancta*) a pelerinei spaniole Silvia Egeria (pe la 384)⁸;

- „*Despre ierarhia bisericească*” a lui Pseudo-Dionisie Areopagitul (sec. V);

- „*Mystagogia*” Sf. Maxim Mărturisitorul († 662);

- „*Descriere a bisericii și contemplație mistică*” (*Εκκλησιαστική ιστορία και θεωρία μυστική θεορία*)” a Sf. Gherman I, patriarhul Constantinopolului († 740);

- „*Explicarea Liturghiei Darurilor mai înainte Sfințite*” a lui Teodor Studitul († 826). Tot el a scris și un tipic pentru mănăstirea pe care o conducea și care este de o valoare liturgică inestimabilă;

- „*Tâlcuirea dumnezeieștii Liturghii*” (*Ερμηνεία τῆς θείας λειτουργίας*) și „*Despre viața în Hristos*” a Sf. Nicolae Cabasila (sec. XIV);

- O sinteză liturgică în întrebări și răspunsuri a Sf. Simeon al Tesalonicului (†1429)⁹ – cea mai importantă lucrare exegetică a cultului.

Ne-au mai rămas o mulțime de lucrări liturgice mai ales **cu caracter tipiconal**, cele mai importante fiind:

- *Tipicul Bisericii celei mari a Sfintei Sofii din Constantinopol* (sec. IX), numit *Synaxarion*.

- *Tipicul Mănăstirii Studion* (sec. IX), folosit aproape tot în Imperiul Bizantin în sec. IX-XIII.

- *Tipicul Mănăstirii Sf. Sava cel Sfințit* (elaborat în variantă finală în sec. XI-XII) – cel mai important tipic din Răsărit întrebuintat și astăzi.¹⁰

⁶ O lucrare apocrifă, dar de o importanță foarte mare. Conținutul ei reflectă practicile liturgice antiohiene (Siria) din sec. III-V.

⁷ Ediția în românește: Ed. IBM al BOR, București 2003.

⁸ În 2009 s-a editat în române te o edi ie bilingv (român – latin) a acestei *Descrieri*.

⁹ Prima traducere românească a fost intitulată *Voroavă de întrebări și răspunsuri*, București 1765. A doua ediție a lui Toma Teodorescu a apărut cu titlul *Tractat asupra tuturor dogmelor credinței noastre ortodoxe...*, București 1865-1866. Ultima ediție este apărută la Suceava 2000-2004, în două volume cu titlul *Tratat*.

O alt izvor foarte important, care deși nu ne oferă la modul direct informații istorice sau arheologice despre cult, dar care conține patrimoniul immografic al Bisericii, îl reprezintă chiar cărțile de cult, despre care vom trata la sfârșitul acestui curs. Astăzi acestea sunt traduse în majoritatea limbilor din spațiul ortodox și nu numai.

În ultimele două secole studiul liturgic a cunoscut un progres fără precedent, chiar dacă conținutul lucrării este mai mult de cercetare a documentelor vechi și de sinteză și mai puțin cu un conținut original. Începutul unui astfel de studiu, care la început trebuia să se ocupe în primul rând de editarea (critică) a textelor liturgice, l-a făcut teologul francez Jacob Goar, care a editat *Evhologhionul grecesc*¹¹ (Ed. Paris 1647; Veneția 1730 și Graz 1960). Această lucrare a stat la baza studiului științific al Liturgicii, atât în Răsărit, cât și în Apus. Cercetările însă nu s-au oprit aici, iar cei care s-au ocupat cel mai serios de studiul liturgicii și de editarea textelor critice au fost teologii ruși. Ascensiunea liturgicii ruse s-a datorat în primul rând sistemul învățământului teologic (care pune un accent foarte mare pe studiul limbii grecești), dar și finanțărilor din partea monarhilor ruși.

Cei mai importanți liturgiști din Răsărit sunt:

- **La greci:** Panaghiotis Trembelas și Ioannis Foundoulis
- **La ruși:** pr. Ivan Mansvetov, N. Krasnoseltsev, Alexei Dimitrevskii, Ivan Karabinov (martirizat de comuniști), Mihail Skabalanovici, pr. Alexandr Schmemann¹² (la Paris și New York), N. D. Uspenski, pr. Mihail Jeltov, ș.a.¹³ Majoritatea dintre ei au dezvoltat mai ales partea istorică a cultului.
- **La români:** episcopul Melchisedec Ștefănescu, pr. Vasile Mitrofanovici, pr. Petre Vintilescu (1887-1974), care a scris *Liturghierul Explicat, Curs de Immografie, Spovedanie și*

¹⁰ A fost tradus pentru prima dată în românește la Iași în 1816 și retipărit la Suceava în 2002. Există și o ediție critică incompletă cu introducere și note apărută la București, Editura "Credința Noastră", 2003 (ieromonahul Petru Pruteanu).

¹¹ *Euchologion sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines Divinae Liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum, cum cuilibet personae, statui, vel temporis congruios, juxta usum orientalis ecclesiae.*

¹² Trebuie să menționăm că pr. Alexandr Schmemann, trăind în Occident, a scris mai mult publicistică liturgică cu rol catehizator. Opera acestui remarcabil liturgist nu poate fi însă luată drept autoritate științifică.

¹³ Cele mai importante lucrări ale acestor mari liturgiști ruși pot fi găsite pe site-ul URL: <http://www.mzh.mrezha.ru/books.htm>, dar și pe alte linkuri care pornesc de acolo.

Duhovnicie etc.; și pr. Ene Braniște (1913-1984), care a scris cursurile universitare de *Liturgică Generală și Liturgică Specială* + zeci de articole și studii teologice.

În Occident există foarte mulți cercetători ai cultului ortodox (chiar dacă ei sunt romano-catolici, iar unii chiar protestanți). Cei mai importanți dintre ei sunt Anton Baumstark (m. 1886), Juan Mateos (1917-2003)¹⁴, Mihail Arranz (1930-2008)¹⁵, Robert Taft, ș.a. Cei mai mulți dintre ei sunt iezuiți de la *Institutul de Studii Orientale din Roma*, de pe lângă *Universitatea Catolică Gregoriană*.

II. PRINCIPII GENERALE DESPRE CULTUL CREȘTIN ORTODOX

Obiectul de studiu al Liturgicii, așa cum am mai spus, este **cultul divin public**, prin care înțelegem în general, totalitatea actelor și sentimentelor religioase prin care noi intrăm în relație de comunicare și comuniune cu Dumnezeu.

Privit în sensul larg și generalizat al cuvântului, **cultul** reprezintă totalitatea slujbelor și rânduielilor bisericești, precum și orice formă și act liturgic săvârșit de un cleric consacrat (sfințit, hirotonit), prin care Biserica cinstește pe Dumnezeu, primind de la El și împărtășind credincioșilor harul sfințitor.

Cultul are ca bază sentimentul religios al omului și setea lui după Dumnezeu concretizată în cele trei virtuți capitale: credința, nădejdea și dragostea. La ele se adaugă și evlavia, care în cult are un rol capital, dar numai dacă nu cade într-un pietism exagerat.

Acest sentiment religios al omului poate rămâne ascuns sau să se manifeste lăuntric și această formă de cult se numește **cult intern** sau **subiectiv**. El se poate manifesta prin pietate, fapte bune, rugăciune lăuntrică etc.). Desigur, această formă de cult este considerată nedesăvârșită și chiar insuficientă.

Există însă și o formă văzută a cultului care se manifestă prin acte religioase și rituri și acesta se numește **cult extern**. Această formă de cult nu antrenează doar sufletul, ci și trupul; astfel omul, în integritatea lui psiho-fizică, aduce laudă lui Dumnezeu. O formă ideală a cultului este cea care îmbină aceste două forme de cult.

¹⁴ O traducere remarcabilă în limba română a uneia din cărțile acestui autor: *Celebrarea Cuvântului în Liturgia Bizantină*, Editura Renașterea, Cluj Napoca 2007, 220 p.; iar alta a fost editată în 2009, cu titlul: *Utrenia bizantină*, apărută la aceeași editură și tradusă de același Cezar Login.

¹⁵ Acest liturgist occidental are un site personal – www.miguel-arranz.net cu titlurile la toate lucrările scrise de el, unele fiind accesibile în format electronic.

În funcție de numărul persoanelor care practică cultul religios, cunoaștem un **cult personal** sau **particular**, practicat de o singură persoană sau de un grup restrâns de persoane, dar independent de societatea religioasă în care trăiește. Există însă și un **cult colectiv** sau **public** – care este cultul oficial al Bisericii Ortodoxe și care este, de fapt, obiectul de studiu al Liturgicii. Deși aceste două forme de cult nu se exclud, ci se completează, ușor ne dăm seama că forma publică a cultului este superioară celei particulare, întrucât exprimă mai bine ideea de comuniune și iubire dintre creștini.

Cultul divin public al Bisericii implică niște condiții și presupune anumite reguli:

- a) Trebuie să se facă prin mijlocirea clericilor, a sfinților slujitori și care au harul de a exercita cultul divin;
- b) Trebuie săvârșit la timpuri determinate, în zile și ceasuri fixe și obligatorii pentru toată obștea creștinească;
- c) Trebuie săvârșit în locașuri anumite (biserici, paraclise, capele) destinate rugăciunii colective și consacrate săvârșirii Jertfei euharistice;
- d) Trebuie săvârșit după un anumit tipic fix și obligatoriu pentru toți.

Cea mai concretă expresie a cultului este rugăciunea, care este convorbirea tainică cu Dumnezeu. Dar cultul mai presupune și anumite gesturi și acte liturgice care de asemenea intră în studiul Liturgicii și au o anumită importanță simbolică și practică.

Despre cult mai spunem că el are un întreg scop:

- **Latreutic**, de adorare și slăvire a lui Dumnezeu¹⁶. Termenul de adorare – λατρεία, este rezervat numai lui Dumnezeu – Treime. Sfinții (dar și icoanele și sfintele moaște) primesc doar o cinstire - δουλία, iar Fecioara Maria, o preacinstire - υπερδουλία.

- **Sfințitor** sau harismatic, de primire a harului divin¹⁷. Acest har se împărtășește în primul rând prin Sfintele Taine, dar și prin orice lucrare a Bisericii.

- **Didactic** sau învățătoresc și catehetic. Cultul are scopul de a ne învăța adevărul de credință și de a ne da anumite sfaturi duhovnicești, atât prin tropare, imne, stihiri etc., cât mai ales prin citirile din Sf. Scriptură care se fac în cadrul cultului și prin predică.

¹⁶ Ceea ce vine de la om spre Dumnezeu. Aceasta presupune și recunoștința și mulțumirea noastră adusă lui Dumnezeu – εὐχαριστία

¹⁷ Ceea ce vine de la Dumnezeu spre om.

Spre deosebire de romano-catolici sau protestanți care exagerează doar un anumit scop sau latură a cultului, Biserica Ortodoxă dă o importanță tuturor acestor aspecte, fără a accentua în mod deosebit nici una, făcând chiar o împletire a lor.

III. AȘEZĂMÂNTUL DIVIN AL CULTULUI CREȘTIN ORTODOX ȘI ETAPELE LUI DE DEZVOLTARE

Dumnezeu, făcând lumea și pe om, s-a odihnit în sfârșit, punând astfel început cinstirii zilei a șaptea. După căderea în păcat a strămoșilor noștri, Dumnezeu l-a învățat pe om să aducă jertfe prin care se preînchipuia Jertfa răscumpărătoare de pe Golgota.

Urmărind pretutindeni în natură urmele înțelepciunii și puterii lui Dumnezeu, primii oameni își exprimau spontan sentimentele lor de bucurie și mulțumire prin diferite cuvinte și mișcări. Astfel apar ritualurile sfinte. După primirea Legii proorocul Moise a construit pentru poporul Israel cortul, a sfințit persoane pentru săvârșirea cultului mozaic, a așezat sărbătorile iudaice și formele de aducere a jertfelor.

În Noul Testament, Domnul Iisus Hristos a pus început cultului religios creștin, a întemeiat Biserica și a așezat Taina Euharistiei. La rândul lor, Sf. Apostoli, predicând la popoarele păgâne Evanghelia, răspândeau totodată și metodele de exercitare a cultului creștin, făcând unele completări și explicații necesare. Această misiune a fost preluată de la Sf. Apostoli de către Sfinții Părinți, care luminați fiind de Duhul Sfânt, au alcătuit rugăciuni, slujbe și ritualuri, neschimbând esența cultului și având la bază tradiția bisericească apostolică. Astfel cultul creștin ortodox a ajuns la cea mai mare înălțime, bogăție și splendoare¹⁸.

Pentru o înțelegere mai corectă a evoluției cultului ortodox, trebuie să distingem cinci perioade de dezvoltare ale acestuia, dintre care primul punct nu este o perioadă propriu-zisă (în sensul de durată), ci doar o împlinire și desăvârșire a preînchipurilor din Vechiul Testament și începutul evoluției în mai multe etape a cultului divin în Noul Testament.

¹⁸ Deși cultul este bazat pe tradiția apostolică care în esența ei nu poate fi schimbată, Biserica admite totuși un aspect dinamic în ce privește evoluția formelor de cult. Astfel de evoluții pot avea loc și în prezent și vor avea loc și în continuare, cât va exista Biserica.

1. **Secolul I:** instituirea de către Mântuitorul Hristos a cultului creștin, care are la bază jertfa euharistică și principiul „închinării în duh și în adevăr” (Ioan 4,24), și dezvoltarea primară a acestui cult de către Sf. Apostoli și urmașii imediați ai acestora.¹⁹

2. **Epoca persecuțiilor (sec. II- anul 313)**, când se dezvoltă principalele rânduieli de cult și apar primele Sărbători închinare Mântuitorului și martirilor. Slujbele se oficiau în catacombe și în case particulare

3. **Perioada 313 – 726**, când începe criza iconoclastă. Acum cultul cunoaște cel mai mare avânt. Notele specifice ale acestei perioade sunt:

- a) Construirea de locașe de cult și dezvoltarea arhitecturii și artei bisericesti
- b) Dezvoltarea ciclului zilnic al slujbelor și a sistemului de Laude bisericesti și a imnografiei
- c) Constituirea și generalizarea textului celor două anafore liturgice: Liturgia Sf. Vasile cel Mare și cea al Sf. Ioan Gură de Aur, dar și cea a Darurilor mai înainte Sfințite.
- d) Apariția celor mai multe sărbători, inclusiv ale Maicii Domnului după Sinodul al III-lea Ecumenic din 431 de la Efes
- e) Dezvoltarea monahismului care a avut un rol capital în dezvoltarea cultului ortodox

4. **Perioada sec. IX-XIII** în care au apărut cele mai multe creații imnografice și au luat sfârșit etapele de dezvoltare a slujbelor de rit bizantin. Tot acum au loc creștinările popoarelor slave. Cultul răsăritean se generalizează în tot Răsăritul Ortodox într-o formă aproape finalizată

5. **După secolul al XIII-lea**, cultul ortodox în această perioadă n-a mai suferit modificări esențiale, ci doar unele neînsemnate ce țin de tradițiile Bisericilor locale. Un rol important în această perioadă și până acum în are Sfântul Munte Athos.²⁰ Un element

¹⁹ Prin anii '70 în sec. XX s-a dezvoltat ideea precum că, cultul creștin primar ar fi fost în mare parte dependent de cel sinagogal. Ceva mai târziu însă, s-a demonstrat că această teorie este falsă. Cultul creștin într-adevăr a împrumutat unele elemente ale cultului iudaic vechi, dar nu din cel sinagogal, care e mai târziu chiar decât cel creștin (pentru că s-a dezvoltat începând cu sec. II d. Hr. și s-a definitivat în sec. IX-XIII).

²⁰ A se vedea mai multe amănunte în studiul nostru *Evoluția rânduielilor tipiconale în Răsăritul Ortodox. Studiu istorico-liturgic*; în revista „Studii Teologice” nr.1/2006, pp. 63-99. Pe site-ul nostru (www.teologie.net) există o variantă revizuită a acestui studiu.

foarte important legat de această perioadă este apariția tiparului și, prin aceasta, generalizarea cărților de cult în baza unor texte și rânduieli (aproape) unanim acceptate.

După Sinodul IV Ecumenic (451) o parte din creștinii din Orient (coptii monofiziți, siro-iacobiți, nestorieni, armeni, etiopienii abisinieni ș.a.) s-a despărțit de Biserica Ortodoxă, practicând și astăzi forme de cult ce diferă de cele ortodoxe.

O ruptură și mai mare s-a produs în 1054, când creștinii din Apus s-a rupt de Biserica Universală. Acest lucru a dus la formarea unui cult apusean numit romano-catolic. Și până la 1054 creștinii din Apus aveau forme specifice de cult, dar acestea nu presupuneau o doctrină eretică și ritul latin nu era văzut ca ceva greșit, ca acum.

Culte protestante și neoprotetante nu prezintă nici o valoare pentru studiul Liturgicii mai ales datorită caracterului său a-ierarhic și pur simbolic.

BISERICA – LOCAȘ DE ÎNCHINARE

1. Biserica și denumirile ei.

Clădirea sau Locașul închinat lui Dumnezeu în care se adună credincioșii pentru rugăciune și pentru primirea harului Duhului Sfânt, prin Sfintele Taine, se numește biserică²¹.

Cuvântul românesc – *biserică* provine din latinescul *basilica* - βασιλική²², și care la rândul lui derivă din expresia grecească: βασιλική οἶκος - *casa Împăratului*. Echivalentul grecesc însă înseamnă adunare de credincioși – ἐκκλησία, adunare. Alte denumiri ale bisericii întrebuițate în vechime: κυριακόν, ναός, σύνοδος, σύναξις..

Biserica este „casa Domnului” și icoana Împărăției lui Dumnezeu. Ea este camera de nuntă în care suntem chemați să ne logodim cu Hristos – Mirele cel Ceresc. Ea este Muntele Sinai în care ni se descoperă Dumnezeu și ne învață poruncile Lui și Ierusalimul cel de Sus (Sionul) în care suntem chemați să sărbătorim „Paștile cele veșnice”. Sf. Maxim Mărturisitorul numește Biserica – „Cerul pe pământ”, ea fiind și „tronul lui Dumnezeu” fiindcă aici, în chip nevăzut, stă de față Însuși Mântuitorul Hristos, într-o prezență deosebită și plină de slavă, ce nu se contrazice și nici nu exclude atotprezența Lui, ci o face mai reală într-un anumit loc. Deci, biserica este un locaș închinat lui Dumnezeu, dar și Sfinților Lui, care uneori sunt aleși ca ocrotitori ai lăcașelor divine.²³

După exteriorul și menirea ei, biserica, poate fi de mai multe feluri: paraclis, biserică (obișnuită), sobor sau catedrală.

Paraclisul este o bisericuță ce se găsește în interiorul unei case sau clădiri și se folosește temporar sau pentru totdeauna, ca o înlocuire a bisericii (din l. greacă “para-ekklesia” – în loc de biserică).

Soborul este o biserică mare unde slujesc un sobor de preoți (de obicei în orașe).

²¹ Când acest cuvânt apare cu literă mică, el se referă la locașul de închinare, iar când este cu majusculă (Biserică), termenul se referă „Trupul tainic al Domnului” sau la Biserica ca Instituție divino-umană.

²² Este important de accentuat că acest termen a fost folosit încă de Septuaginta, referindu-se la Templul din Ierusalim (II Paralipomena 4,9 și 6,13)

²³ De aici a apărut prin filieră slavonă expresia de *Hram al Bisericii*.

Catedrala este soborul în care se află catedra episcopului. Prin urmare, într-o eparhie nu poate exista decât o singură catedrală și anume, biserica în care a fost intronizat ierarhul locului și unde el slujește cel mai des, mai ales la marile sărbători.

2. Apariția bisericii ca locaș de cult

În Vechiul Testament de la Adam și până la Moise credincioșii nu aveau locașuri speciale de cult. Ei săvârșeau cultul sub cerul liber și în diferite locuri: Cain și Abel aduceau jertfe în câmp; Noe pe locul unde a ieșit din corabie; Avraam pe muntele Moria; Iacob în Batuil etc.

Slujirea într-un anumit locaș s-a început de la Moise, căruia Dumnezeu i-a poruncit să facă „Cortul Mărturiei”, dându-i măsurile exacte ale edificiului ce trebuia construit (*cf. Ieșire XXV-XVII*)²⁴. Cortul a fost primul locaș sfânt închinat Adevăratului Dumnezeu. După chipul cortului, mai târziu, Solomon a construit pe muntele Moria, în Ierusalim, primul Templu. Regele Persiei Nabucodonosor în urma invaziei a distrus Templul. Dar, după întoarcerea din captivitatea babilonică, iudeii au zidit cel de al doilea templu în care s-a rugat și Mântuitorul și care a fost distrus de către romani în anul 70 după Hristos²⁵.

În Testamentul Harului, Domnul Iisus Hristos a trimis pe ucenicii săi să binevestească la toată lumea, însă nu le-a indicat un loc anume pentru săvârșirea slujbelor. Hristos ia învățat *să se închine în duh și adevăr* (Ioan 4:24), iar prin aceasta nu a neglijat nicidecum locul destinat rugăciunii, ci doar a schimbat accentul de la loc²⁶ și de la alte formalități legate de cult, la starea duhovnicească necesară săvârșirii cultului. El personal s-a rugat în diferite locuri: în pustiu, pe munte, în grădina Ghetsimani etc., iar pentru săvârșirea Euharistiei Mântuitorul a ales foișorul din Sion, care devine prima biserică creștină.

În primele trei veacuri creștinii se adunau pentru a săvârși Euharistia în casele credincioșilor mai înstăriți în anumite încăperi care se numeau icoase (din l. greacă *οἶκος* = casă).

²⁴ Aceasta înseamnă că Dumnezeu a revelat omenirea despre felul în care oamenii ar trebui să zidească locașul lui Dumnezeu. Deci acesta nu poate fi construit oricum.

²⁵ Acest lucru s-a întâmplat în mod sigur după un plan providențial al lui Dumnezeu, întrucât, odată cu apariția creștinismului nu mai era nevoie de acel Templu al Legii Vechi și nici de jertfele sângeroase aduse în el.

²⁶ La iudei, locul de aducere a jertfei lui Dumnezeu era doar Templul din Ierusalim. Odată cu dărâmarea acestuia, nu s-au mai adus nici un fel de jertfă din partea lor.

În anii în care prigoanele asupra creștinilor căpătau un caracter mai riguros, credincioșii se refugiau în așa numitele catacombe, care, conform legislației Imperiului Roman, nu erau supuse perchezițiilor.

Catacombele (din limba latină *catacumbas* – *galerie subterană*) sunt niște cimitire subterane în care creștinii din primele trei veacuri își înmormântau răposații. Ele le mai serveau drept adăpost și locaș de rugăciune în timpul persecuțiilor.

În jurul Romei existau circa 35-40 catacombe. Ele purtau (și poartă și acum) numele proprietarilor cărora au aparținut la început teritoriile respective sau numele martirilor mai principali din ele, de exemplu: catacombele Sf. Sebastian, Sf. Calist, Sf. Domitilla ș.a.

Catacombele au înfățișarea unor lungi coridoare subterane, de obicei strâmte (rareori depășesc lărgimea de un metru), unele mai joase, altele mai înalte, tăiate vertical în pereții de stâncă (o rocă vulcanică ușor de tăiat dar destul de rezistentă) la diferite adâncimi, de la 4 până la 15 m sub pământ. Încrucșiându-se și suprapunându-se aceste coridoare, formează un uriaș și complicat labirint, care ocupă o suprafață de 250 ha cu o lungime totală de 100 km. Catacombele comunică cu suprafața prin așa numitele *luminarii*, niște răsuflători strâmte care servesc pentru aerisirea și iluminarea interiorului.

De-a lungul coridoarelor în pereții laterali sunt săpate niște încăperi mici, mijlocii și mai mari. Primele se numesc *cubicule* – niște gropnițe (cotloane) pentru înmormântare: Cele mijlocii se numesc *cripte*, iar cele mai mari – *capele*. Criptele și capelele serveau pentru rugăciune. În ele încăpeau de la 70 până la 150 credincioși.

După publicarea Edictului de toleranță religioasă de la Milan de Constantin cel Mare, în anul 313, se pune capăt persecuțiilor împotriva Bisericii Creștine și creștinismul devine religie tolerată de Stat, iar mai apoi, după anul 380 – dominantă în întreg Imperiul Roman de Răsărit și Apus. Slujbele creștine încep să se săvârșească nestingherit în locașuri mărețe. În toate centrele importante ale lumii creștine din sec. IV-V se înalță biserici, unele mai frumoase decât altele, prin arta construcției, prin dimensiuni, prin bogăția și splendoarea lor, dând astfel naștere unei adevărate arte. Exemplul cel mai strălucitor îl dă însuși Constantin cel Mare, care ajutat și încurajat de maica sa Sf. Elena inițiază campania de zidire a unor mărețe biserici din Constantinopol, Roma, Ierusalim și alte locuri din Țara Sfântă.

ASPECTUL EXTERIOR AL BISERICILOR CREȘTINE

Modul de construire a Sfințelor Locașe n-a fost același totdeauna și pretutindeni. La început acestea aveau foarte multe elemente comune, dar în timp stilurile de biserică s-au dezvoltat în funcție de perioada istorică, zona geografică și de mentalitatea și perceperea sensului și rostului locașului de cult. Începând cu sec. IV s-au format mai multe stiluri de arhitectură dintre care primul, în ordine cronologică este *stilul bazilical*, comun pentru aproape toate zonele Imperiului Romano-Bizantin.

Denumirea de bazilică se dădea la greco-romani unor săli publice sau "împărătești", unde se adunau cetățenii pentru a hotărî unele probleme importante ale societății. În perioada în care creștinismul se răspândește larg între greco-romani, bazilicile erau cele mai mărețe clădiri. Iată de ce acest stil de arhitectură a fost folosit drept model pentru construirea sfințelor lăcașuri, adică ceea ce era considerat mai frumos și mai măreț, a fost închinat lui Dumnezeu.

Bazilicile au de obicei forma dreptunghiulară, dar și pătrată sau în formă de cruce. O notă specifică bazilicilor este prezența coloanelor. În interior bazilicile se împart, prin rânduri de coloane, în 3 sau 5 nave. Bazilicile, de cele mai multe ori nu au cupolă, ci un acoperiș boltit cu bolți semicilindrice. După aspectul exterior sunt asemănătoare cu o corabie.

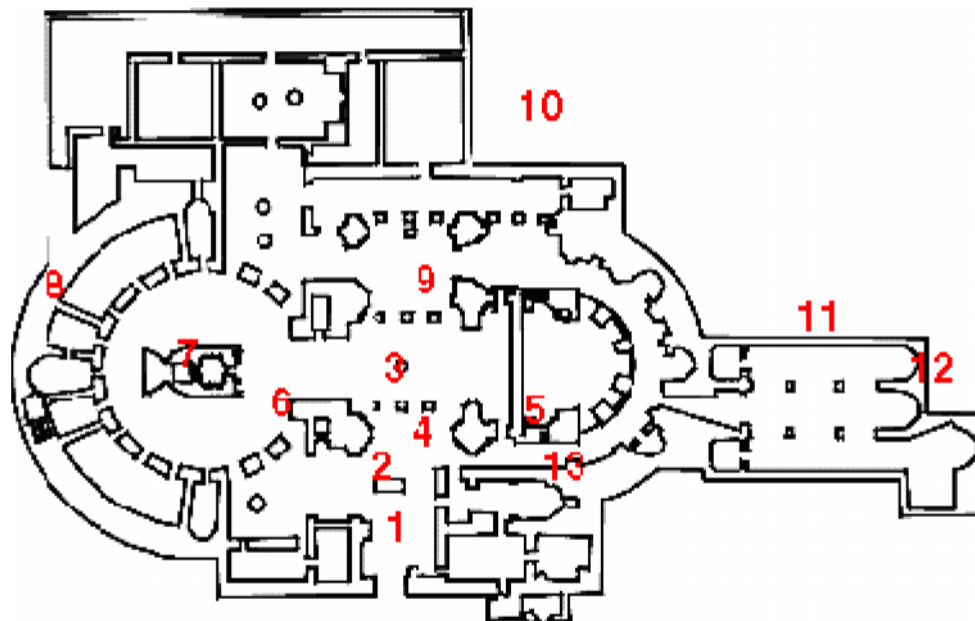
Cele mai importante bazilici sunt:

a) *de tip Oriental*: Bazilica Nașterii Domnului din Betleem – sec. IV și VI; Bazilica Sf. Nicolae din Mira și complexul bazilical Sf. Simeon Stâlpnicul de lângă Antiohia – sec. V-VI;

b) *de tip Occidental*: Bazilica Sf. Pavel din Roma – sec. IV; Bazilica Sf. Clement din Roma – sec. V; Bazilica Sf. Sabina și Bazilica Santa Maria-Majore (Maggiore) – sec. IV-V, renumită pentru mozaicurile sale; două bazilici din Ravena închinată Sf. Apolinarie – sec. IV-V.

Bazilici de tip Occidental întâlnim și în Răsărit. Cea mai cunoscută astăzi este Bazilica Sf. Dimitrie din Tesalonic. În ce privește Complexul Sfântului Mormânt cu Bazilica Sfintei Cruci din Ierusalim, numită și Martyrion, veche din timpul lui Constantin cel Mare, astăzi de fapt nu mai păstrează forma ei bazilicală, ci are o arhitectură complexă și hibridă, cu

multe elemente romane din timpul Cruciadelor. Multe alte din bisericile de tip bazilical au fost distruse sau pur și simplu li s-a schimbat arhitectura originală. Săpăturile arheologice arată că astfel de bazilici au existat și în Dobrogea și în mai multe locuri de pe malul sudic al Dunării.

(Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim: 1 – intrarea, 2 – piatra ungerii, 3 – biserica Învierii, 7 – Mormântul Domnului, 13 – Golgota (locul răstignirii)).

Alte stiluri mai importante sunt ce s-a dezvoltat în decursul timpului (în ordinea cronologică):

a) În Răsărit

1. Bizantin
2. Stiluri naționale și locale (moldovenesc, românesc medieval, brâncovenesc, rusesc, balcanic, etc.) sau combinate, cum este stilul bisericilor basarabene din sec. XIX-XX.

b) În Apus

1. Romanic
2. Gotic
3. Renascentist (al Renașterii), care a dezvoltat trei alte stiluri secundare: baroc, rococò, etc.

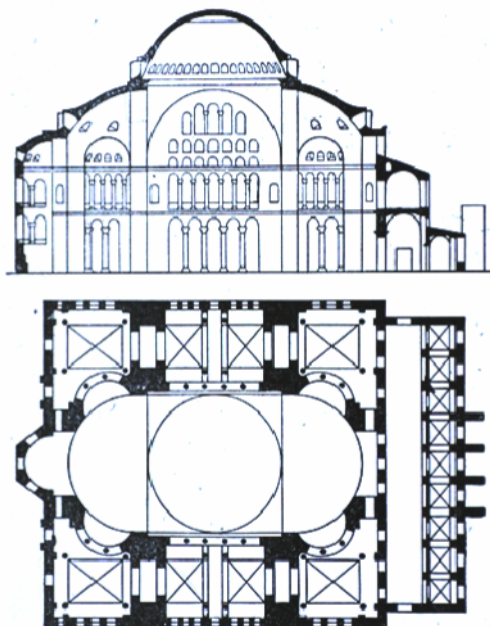
Stilul bizantin

În secolele IV-V paralel cu stilul bazilical, ia naștere în Răsărit stilul bizantin, leagănul căruia este orașul Bizanț (Constantinopol).

Acestui nou stil îi sunt specifice:

- construirea în formă pătrată, de cerc, stea octogonală sau cruce cu brațele egale;
- pereții ce formează extremele edificiului au forma absidală (de semicerc)
- acoperișul culminează cu o cupolă / turlă.

Stilul bizantin, începând cu sec. VI și până în sec. XV, devine dominant în tot Imperiul Bizantin. Cu timpul însă, s-a dezvoltat și un stil neo-bizantin, care are la baza vechiul stil bizantin, dar împrumută și unele elemente de arhitectură modernă.

Cea mai importantă biserică din lume ce aparține stilului vechi bizantin este Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol.²⁷ Alte biserici vechi aparținând acestui stil sunt:

a) în Constantinopol: Sf. Irina; Sfinții Serghie și Vach; Haghia Theotokos; Chora; ș.a.

b) în alte zone de influență veche bizantină: Sf. Vitalie din Ravena, Adormirea Maicii Domnului din Niceea, Nea Moni (Noua Mănăstire) din Hios și majoritatea bisericilor centrale (katholikon) din Sfântul Munte Athos;

²⁷ Această Catedrală a fost construită între ani 532-535 de către împăratul Iustinian, pe locul unei biserici mai vechi din timpul Sf. Constantin cel Mare. Ea este cel mai mare locaș de cult ortodox. Este în formă aproape pătrată (77 x 71,70 m.), are o cupolă uriașă cu înălțimea de 54 m și diametrul de 31 m – turlă care domină întreg interiorul bisericii; în interior sunt 107 coloane și numeroase galerii și balcoane, tocmai de aceea este numită uneori „Biserica cea Mare”. Pereții erau înfrumusețați cu mozaic aurit din care s-au păstrat doar puține fragmente. În anul 1453, când a fost cucerit Constantinopolul, Sf. Sofia a fost făcută moschee, iar în 1847, în urma presiunilor internaționale, Sf. Sofia a fost restaurată și făcută muzeu internațional, cum este și până astăzi. (A se vedea anexa cu Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol la sfârșitul acestui curs.)

c) multe alte biserici din Balcani, Țările Române și Rusia (incluzând și Ucraina de astăzi și mai ales Kievul). Acestea însă foarte rar păstrează stilul bizantin pur. Apar foarte multe elemente de arhitectură locală populară, mai ales în Moldova și Rusia.

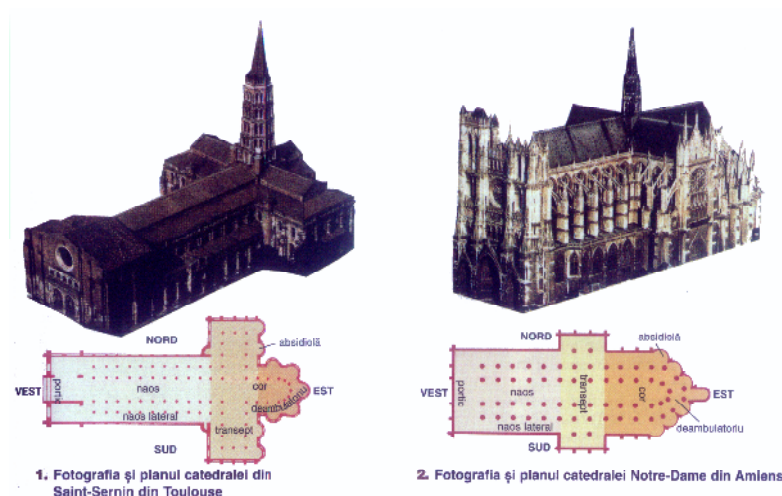
Stilul romanic

Paralel cu stilurile bazilical și bizantin din Răsărit, în lumea creștină din Apus se formează un nou stil numit *romanic*. El ia naștere în epoca lui Carol cel Mare (sec. VIII-IX). Leagănul lui este Franța și nordul Italiei (Lombardia), de unde se răspândește în tot Apusul, devenind stilul oficial al catolicismului din sec.X-XIII. Bisericile de stil romanic se disting prin masivitatea construcției și aspectul lor uneori greoi. La intrare au două turle asemănătoare clopotnițelor. Foarte mult predomină sculptura decorativă.

Stilul gotic

Acest stil apare în a doua jumătate a sec. XII sub influența Cruciadelor. Patria lui este Franța. În comparație cu stilul romanic, bisericile de stil gotic sunt zvelte cu turle și cupole foarte înalte (uneori peste 50 m) de formă piramidală, cu vârfuri ca săgeata. În interiorul lor pictura este înlocuită de sculptura monumentală: statui gigantice și ornamente vegetale care acoperă suprafața pereților și a coloanelor. Apogeul său, stilul gotic și l-a atins în sec. XV. Cea mai cunoscută biserică, dar nu și cea reprezentativă pentru acest stil este Catedrala Notre-Dame de Paris. O largă răspândire a acestui stil a avut loc în Țările de Jos, Germania, Anglia și Țările Scandinave. Începând cu sec. XVI el cedează în fața unui nou stil, al renașterii.

A se vedea imaginile de mai jos, care reflectă biserici ale acestor două stiluri: prima – stilul romanic (francez), iar a doua – stilul gotic.

Stilul renașcentist

Acest stil apare mai întâi în Florența spre sfârșitul Evului Mediu sub influența spiritului Renașterii, care se manifestă printr-o tendință de întoarcere la arta Romei, a Greciei antice. În stilul Renașterii s-a ivit pictura în ulei întrebuințată ca principal mijloc decorativ pentru împodobirea interiorului. Bisericile se deosebesc radical de cele în stil gotic. Predomină o singură cupolă, dar de dimensiuni mari. La intrare și în interior predomină coloanele în stilul vechilor greco-romani. Cea mai importantă biserică aparținând acestui stil este Catedrala Sfântul Petru – sec. XVI. Alături de ea pot fi menționate: Domul din Florența (Santa Maria del Fiore) – sec. XIV, mai multe biserici din Veneția și Catedrala Sf. Isaac din Petersburg, sec. XIX – unul din monumentele de influență occidentală în arhitectura ortodoxă rusă. Această influență a început mai ales începând cu epoca lui Petru cel Mare (sec. XVIII).

Însemnătatea simbolică a formelor bisericii

Făcând cunoștință cu stilurile de arhitectură bisericească, am observat că biserica creștină are diferite forme care au căpătat o mare răspândire inclusiv datorită legăturii lor simbolice cu învățătura de credință. De exemplu,

a) forma de *corabie* simbolizează corabia care ne duce la limanul cel liniștit – Împărăția lui Dumnezeu. Lumea este marea zbuciumată a vieții, iar Biserica este corabia. Precum corabia lui Noe a salvat pe cei credincioși de potop, așa și corabia Bisericii Creștine Ortodoxe ne poate salva de focul cel veșnic;

b) forma de *cruce* ne arată că la temelia Bisericii stă Sf. Cruce prin care am dobândit răscumpărarea și mântuirea;

c) forma de *stea opt-unghiulară* (steaua de la Betleem) simbolizează Biserica ca stea conducătoare care arată oamenilor calea spre viața veșnică;

d) forma de *cerc* simbolizează veșnicia Bisericii lui Hristos și semnul dragostei Lui nesfârșite față de omenire. Așa precum cercul nu are sfârșit, tot așa și Biserica va dăinui veșnic. “Voi zidi Biserica Mea și porțile iadului nu o vor birui” (Matei 16,18) – zice Însuși Mântuitorul.

După aspectul lor exterior, bisericile se mai deosebesc de alte clădiri prin acoperișul cu cupolă. Cupola simbolizează cerul. La rândul ei, cupola este încununată cu o Cruce.

Crucea de pe cupolă poate fi de mai multe feluri. Uneori sub cruce întâlnim un semicerc, care simbolizează ancora – simbolul speranței creștine, dar și semiluna musulmană înfrântă de Sf. Cruce, în urma dezrobirii popoarelor creștine de sub jugul otoman.

Numărul turelor / cupolelor de pe biserică variază de la una până la treisprezece și chiar mai multe. Fiecare număr de cupole nu este întâmplător, ci poartă un caracter simbolic. Așa, de exemplu, o cupolă simbolizează Capul Bisericii – Mântuitorul Hristos; trei cupole – Sfânta Treime; cinci – Domnul Iisus Hristos și cei patru evangheliști; șapte – cele 7 daruri ale Sf. Duh revărsate peste creștini; nouă – cele 9 cete îngerești; treisprezece – Mântuitorul și cei 12 apostoli.

Uneori întâlnim biserici în două etaje. Această formă de arhitectură bisericească prefigurează Biserica cerească – triumfătoare și cea pământească – luptătoare.

ANEXELE BISERICESTI

Încă de la început, pe lângă bisericile propriu-zise au început a se dezvolta tot felul de clădiri și încăperi anexe, menite altor lucrări ale Bisericii. Uneori acestea făceau parte din același complex arhitectonic, iar alteori constituiau clădiri aparte. Cele mai importante dintre ele sunt:

1. **BAPTISTERIUL** (βαπτιστήριον / baptisterium) – încăpere destinată botezului catehumenilor sau loc special rezervat în spatele bisericii sau într-o anexă laterală unde se află unul sau mai multe bazine, de obicei în formă de cruce, unde erau botezați catehumenii, indiferent de vârsta lor.

2. **SKEVOFYLAKION** (σκευοφυλάκιον, διακονικόν / diaconicum, vestiarum) – încăpere în care se păstrau Sfintele Vase, cărțile și veșmintele bisericești. Tot aici se puteau păstra, în *chivot* sau *artoforion*, Darurile mai înainte Sfințite (Sfintele Taine uscate), precum și Sfântul și Marele Mir. Din aceste motive, rânduielele vechi de slujbă prevăd anumite procesiuni ce implicau și acest loc special. Skevofylakion-ul era cel mai adesea alipit zidului lateral de sud al bisericii, în dreptul narthexului, iar cu timpul a fost deplasat în partea laterală a Altarului, constituind veșmântăria de astăzi.²⁸

²⁸ Persoana însărcinată cu păstrarea odoarelor din skevofylakion se numea *skevofylax*.

3. **AGHIASMATARUL** (ἀγιάσματα) – încăpere cu un mic bazin sau chiar izvor unde se sfințea și se păstra apa sfințită. Arheologia creștină cunoaște diferite aghiasmatare dintre care unele izvorau de sub biserici, iar altele care devenise adevărate băi cu ape tămăduitoare. În funcție de formele și destinația acestui aghiasmatar, uneori acesta era numit și κολυμβήθρα / lavoarum.

Un loc aparte printre aceste locașe adiacente bisericii îl ocupă **criptele** care sunt niște încăperi subterane sub altarul bisericii sau sub pronaosul ei. De multe ori, mai ales în bisericile medievale moldovenești, ctitorii sau anumiți ierarhi de vază erau înmormântați în aceste cripte. Multe dintre ele se află la suprafață, în pronaos sau sub zidurile interioare sau exterioare ale bisericilor. Acest obicei privitor la o îngropare deosebită a marilor personalități este foarte vechi, căci și împărații bizantini erau îngropați în biserici.

Totuși, locul „clasic” de înmormântare a credincioșilor, mai ales a mirenilor, a fost din totdeauna **cimitirul** (κοιμητήριον – „loc de odihnă”). Monahii, în mănăstiri, sunt și ei îngropați în cimitire comune, dar după o rânduială puțin diferită.

Învățătura creștină despre învierea morților încă de la începuturi a impus credincioșilor o grijă deosebită față de cei răposați. Însuși sensul cuvântului “cimitir” ne vorbește despre faptul că pentru un creștin moartea nu este altceva decât un somn din care cei adormiți „se vor trezi” în Ziua Judecării de Apoi.

După cuvintele Sfintei Scripturi (Facere 3:19), creștinii Bisericii primare înmormântau trupurile confrăților adormiți în pământ, pe un loc ales, în grădini sau pe câmpii. Cimitirele se făceau în afara orașelor și satelor (disciplină care se păstrează parțial și în prezent), deoarece legile civile din Imperiul Roman nu permiteau înmormântarea morților în cuprinsul localităților de trai, probabil mai mult pentru motive sanitar-igienice.

Biserica Ortodoxă interzice incinerarea (arderea) trupurilor celor morți și condamnă practicile de deshumare (dezgropare) a morților după un anumit număr de ani.

Creștinii se înmormântează cu fața spre Răsărit, pentru că de la Răsărit va veni Mântuitorul să judece viii și morții. La căpătâi se pune în mod obligator o cruce drept mărturie că răposatul este creștin. Răstignirea din mijlocul cimitirului sau de la intrare adeverește faptul că prin Cruce Mântuitorul a răscumpărat tot neamul omenesc începând

de la Adam, care mort fiind, aștepta cu credință pe Mesia cel făgăduit. Pomii și florile din cimitire amintesc despre grădina Raiului, sunt simbolul cinstirii celor răposați și vorbesc despre religiozitatea credincioșilor și vrednicia preotului.

ASPECTUL INTERIOR AL BISERICII CREȘTINE

1. Împărțirea tradițională a Bisericii

Bisericile ortodoxe, atât cele mai vechi, cât și cele mai noi păstrează neschimbat, indiferent de stilul și forma lor, împărțirea interioară a vechilor biserici creștine în cele trei părți: **altar, naos și pronaos**.

Menirea sau funcția liturgică a fiecărei părți este bine determinată încă de la început. Altarul – încăperea cea mai dinlăuntru și cea mai sfântă a bisericii – era destinat clerului slujitor. Naosul era locul celor credincioși, iar pronaosul era destinat celor care încă nu făceau parte din comunitatea creștină, dar se pregăteau să devină membrii ei prin Botez, adică catehumenii („cei chemați”). Tot în pronaos se mai aflau și așa numiții penitenți – creștinii excluși temporar din comunitate pentru anumite păcate.

Delimitarea acestor trei încăperi s-a făcut încă de la început în mod vizibil prin anumite elemente de arhitectură.

Delimitarea între Altar și naos se făcea la început printr-un grilaj (gărduț sau bară), din care mai târziu a evoluat iconostasul sau catapeteasma.

Delimitarea între naos și pronaos se făcea printr-un perete cu trei uși sau prin niște piloni foarte groși. Această delimitare a început să-și piardă importanța odată cu slăbirea respectării disciplinei catehumenatului (sec. VI-VIII).

2. Pronaosul – menirea lui în trecut și în prezent

Pronaosul (partea din spatele naosului – **narthex**, νάρθηξ) este încăperea de la intrarea în biserică. El se împarte în două părți: pronaosul interior și pronaosul exterior sau pridvorul deschis, adică încăperea de la fațada de apus a bisericii mărginită de coloane – pragul bisericii, numit și **exonarthex**. Între pridvorul deschis și pronaos poate exista și o tindă care se numește **endonarthex**.

În trecut pronaosul era menit catehumenilor și penitenților, iar după suprafața se egala cu naosul.

Catehumenii, pe măsura deprinderii învățaturii evanghelice și pregătirii către Sf. Botez se împărțeau în trei trepte:

1. **Ascultătorii** – catehumenii care abia veneau în biserică. Lor li se permitea să intre în pronaos și să facă cunoștință cu credința, să asculte Cuvântul lui Dumnezeu.

2. **Îngenunchiații** – catehumenii care aveau dreptul să se roage în genunchi.

3. **Cei către luminare** – catehumenii candidați pentru Sf. Botez (înscriși în listă).

Toți catehumenii se aflau în pronaos până la cuvintele diaconului “Câți sunteți chemați, ieșiți...”, când erau nevoiți să părăsească biserica.

Penitenții, după greutatea păcatelor făcute și nivelul lor de pocăință se împărțeau în patru trepte:

1. **Plângătorii** – penitenții care în timpul slujbei stăteau pe pragul bisericii și tânguindu-se cu lacrimi rugau pe credincioșii care intrau în biserică să se roage pentru ei.

2. **Ascultătorii** – penitenții care aveau dreptul să stea în pronaos pentru ca să asculte Cuvântul lui Dumnezeu și învățăturile predicatorului, dar care părăseau Biserica odată cu catehumenii.

3. **Îngenunchiații (căzătorii)** – penitenții care puteau să se roage în naos, dar care părăseau biserica odată cu catehumenii. Asupra lor preoții și episcopii citeau rugăciuni pe care ei le ascultau în genunchi.

4. **Cei care stăteau cu credincioșii** – penitenții care puteau să intre în naos și să participe la Liturgia deplină împreună cu credincioșii, dar fără ca să se împărtășească cu Sf. Taine.

În trecut, conform rânduielii bisericești, în pronaos se citeau Ceasurile, se slujea Litia, Pavecernița, Miezonoptica, unele Taine și Ierurgii: se citeau lepădările de la Botez, se făcea Taina Mărturisirii, Slujba Înmormântării etc.

Odată cu dispariția disciplinei catehumenatului și a penitenței publice, pronaosul și-a pierdut însemnătatea și menirea sa, devenind tot mai mic și mai mic, încât în bisericile din zilele noastre se păstrează mai mult simbolic. Aici preotul citește rugăciunea femeii lehuze, tot aici stau femeile care sunt în necurăția firească.

În unele biserici deasupra pronaosului se află **cafusul**²⁹ – un balcon destinat corului bisericesc.

Pronaosul mai servește drept anticameră în care se vând lumânări, prescuri, icoane și alte atribute de cult.

3. Naosul – menirea și părțile lui.

Spațiul dintre Altar și pronaos formează naosul (din greacă: ναός – navă, corabie). În primele secole, naosul avea forma unei încăperi dreptunghiulare despărțite în interior prin coloane în trei secțiuni, numite nave. Nava din centru, fiind mai încăpătoare era destinată clerului slujitor, cea din dreapta pentru bărbați, iar cea din stânga pentru femei. Tot această destinație o aveau și cele trei uși care duceau în naos. La intrarea în naos stăteau penitenții din treapta a III-a și a IV-a, iar înaintea lor credincioșii bărbați și femei, fiecare în secțiunea sa, după regula strict respectată pe atunci.

Denumirea de naos-navă vine de la ideea că aici se refugiază credincioșii pentru a se salva de valurile mării vieții, precum oarecând Noe de apele potopului.

Tot în naos se găsesc: soleea, amvonul, strănile, strana arhierescă, analoagele, sfeșnicele, policandrul și iconostasul.

SOLEEA – locul pe care este zidit Altarul și fixat iconostasul și este mai înalt decât restul interiorului bisericii. Această înălțime avansează pe un anumit spațiu din fața iconostasului și se numește solee (din greacă: ἡ σολεία – ridicătură). În partea de la urcare, soleea are una sau două trepte. În trecut pe ele stăteau ipodiamonii și citeții. Lățimea soleii era la început mult mai mare decât în prezent, deoarece aici se găseau stranele cântăreților, episcopului, starețului, împăratului și chiar ale dregătorilor mai mari ai statului. Tot aici credincioșii primeau Sfânta Împărtășanie. În prezent, soleea servește clerului slujitor și cântăreților.³⁰

AMVONUL (din greacă ἄμβων – loc înalt) este un loc înalt, „o scenă” la care se ajunge prin urcarea unor trepte și care are și un analog fix, de unde se citește Apostolul, Evanghelia și se rostesc predicile. Astăzi această formă de Amvon se păstrează doar în bisericile de stil

²⁹ Termen de origine neogreacă. Unii numesc acest balcon *cafast* sau chiar *cafastru*, ceea ce nu este corect din punct de vedere literar.

³⁰ Despre simbolul soleii aflăm de la patriarhul Sofronie al Ierusalimului că ea este spre închipuirea râului de foc care desparte pe cei păcătoși de cei drepti. Nu înțelegem exact sensul acestui simbolism. El trebuie privit, probabil, cu referire la vreo veche funcție a soleii, căci din atribuțiile de astăzi ale ei nu desprindem și nici nu intuim un astfel de simbolism.

bizantin sau neobizantin (în Grecia, Cipru, Athos și în unele din România). În bisericile construite în stiluri arhitectonice noi, acest Amvon lipsește. El este înlocuit într-un fel de trepte de formă semirotondă care prelungesc soleea în fața Sfințelor Uși. Amvonul este destinat preoților și diaconilor pentru rostirea Ecteniilor, citirea Sfintei Evanghelii și pentru predică. Amvonul simbolizează piatra de la ușa Mormântului, de unde îngerul a vestit Învierea Domnului. Treptele Amvonului sunt și o închipuire a scării lui Iacov, care leagă cerul cu pământul.

AMVONUL ARHIERESC reprezintă (mai ales în Biserica rusă) o scenă portabilă, cu una sau două trepte, situată în mijlocul naosului, sub policandru. Pe el se roagă arhiereul la începutul Liturghiei, la Polieleu, la Te-Deum-uri ș.a. Preotul se folosește de Amvonul arhieresc numai la sărbătoarea Înălțării Sfintei Cruci, când săvârșește rânduiala Înălțării Sfintei Cruci. Diaconii citesc la slujba arhierescă Sfânta Evanghelie, iar ipodiaconii se urcă numai pe treptele lui atunci când ajută arhiereului. Amvonului arhieresc i se mai zice și **catedră** (καθῆδρα = scaun) pentru că uneori, mai ales la Liturghie, pe acest amvon se pune și scaunul arhieresc.

În bisericile în stil bizantin **catedra episcopală** cu Amvonul ei are o importanță foarte mare, chiar și atunci când nu slujește ierarhul sau nici nu este prezent.³¹ Această catedră arhierescă este de obicei amplasată lângă peretele sudic al bisericii, în partea dreaptă, la mijlocul naosului. În mănăstiri, lângă această catedră mai poate fi una, mai mică, destinată starețului.

În vechime, drept Amvon servea chiar scaunul/„tronul” de la Locul Înalt. Acest scaun era foarte înalt, încât arhiereul vedea de acolo (peste Sfânta Masă) tot ce se petrecea în biserică. Însă, după generalizarea iconostasului, Amvonul din Altar nu mai putea servi drept loc de predică al arhiereului, pentru că el nu mai putea fi văzut și auzit bine. Tronul a rămas deci cu o importanță doar simbolică.

STRĂNILE CÂNTĂREȚILOR sunt așezate pe solee de-a dreapta și de-a stânga amvonului, și sunt destinate pentru cântarea succesivă numită cântare antifonică (antifon = glas-contra-glas).

³¹ Mai mult decât atât, în primul rând ea este prezentă în toate bisericile; spre ea se cădește ca și cum ar fi arhiereul de față și de la ea preotul cere binecuvântare (plecându-se până la pământ în direcția acestui scaun arhieresc) înainte de fiecare slujbă. Prin urmare, acest scaun este simbolul prezenței arhiereului.

În apropierea stranelor, mai ales în bisericile parohiale, se află **praporii** sau steagurile bisericești. Praporii sunt niște bucăți de pânză (100 x 60) fixate pe o prăjină de lemn în forma crucii cu brațul vertical mai lung. Pe prapori sunt pictate chipurile sfinte ale Mântuitorului, Maicii Domnului și ale sfinților. Praporii simbolizează steagul lui Hristos în jurul căruia se adună credincioșii la lupta cu vrăjmașul neamului omenesc. Originea lor se trage de la steagul cu Sf. Cruce ce l-a călăuzit pe Constantin cel Mare în lupta biruitoare împotriva lui Maxențiu.

ANALOGUL este un amvon portabil în formă de tribună, de obicei acoperit cu pânză, și servește pentru citire. Analogul fix pe care se pun Sfintele Icoane spre închinare se numește tetrapod (din gr. – „cu patru picioare”). Tetrapoadele pot fi sculptate în lemn. În partea stângă la intrarea în naos (uneori în pronaos) se găsește tetrapodul răposaiilor sau masa pentru Panahidă.³²

POLICANDRUL este un sfeșnic mare cu mai multe rânduri de lumânări agățat cu un lanț de cupola bisericii. El simbolizează lumina lui Hristos care în timpul slujbelor se coboară din cer și luminează tuturor. Policandrele pot avea forme diferite. În Sf. Munte Athos și astăzi există policandre care se rotesc și se clatină în anumite momente ale Slujbelor, mai ales la Polieleu.

SFEȘNICELE sunt niște stative cu picior pe care se pun lumânările aprinse ca să ardă.

De-a lungul pereților naosului se găsesc **strănille** (στρασίδια) – niște scaune pe care se pot așeza credincioșii (în mănăstiri – călugării) bătrâni și bolnavi, sau chiar și cei sănătoși fizic în momentele când se poate de șezut.

ICONOSTASUL (catapeteasma)

Delimitarea între naos și Altar se face printr-un perete de lemn sau mai rar din piatră, acoperit cu icoane, care se numește iconostas, catapeteasmă sau tâmplă. Originea iconostasului vine din sec. IV de pe timpul Sf. Vasile cel Mare. La început el era foarte simplu și se asemena mai mult cu un garduț în spatele căruia se fixa o perdea. Obiceiul de a împodobi iconostasul cu icoane a început să se răspândească îndeosebi după al VII-lea Sinod Ecumenic (anul 787), la care a fost anatemizat iconoclasmul.

³² Este mai mult un obicei rusesc și nu este de fapt obligatoriu.

Conform programului iconografic bizantin, iconostasul trebuie să aibă 5 rânduri / etaje (de fapt, de la 3 la 9), în fiecare rând fiind așezate anumite icoane, în funcție de ierarhia persoanelor reprezentate pe ele.

Rândul I îl formează cele 3 uși care duc în Sf. Altar și icoanele din apropierea lor.

Ușa de la mijloc este formată din două uși care se numesc **Sfintele Uși**, deoarece pentru că prin ele se scot Sfintele Daruri, dar și pentru că ele sunt destinate numai celor sfințiți (episcop, preot și diacon). Ele se mai numesc și **Ușile Împărătești**. Denumirea de „împărătești” vine de la faptul că prin aceste uși intră, la Sfânta Liturghie, Însuși Împăratul Slavei și Se jertfește pentru mântuirea credincioșilor. Tot prin aceste uși intrau în trecut binecredincioșii împărați (domnitori, țari, regi) când se împărtășeau cu Sfintele Taine.³³ Deschiderea Sfintelor Uși simbolizează (de cele mai multe ori) deschiderea ușilor Raiului.

În spatele Sfintelor Uși atârână **perdeaua** sau *dvera*³⁴, care în anumite momente ale slujbei se închide și se deschide prin tragere. Închiderea ei simbolizează umbrirea Tainelor, căci mintea noastră mărginită nu poate cuprinde Tainele lui Dumnezeu, iar deschiderea ei simbolizează că Însuși Dumnezeu ne descoperă nouă aceste Taine prin Unul-Născut Fiul Său.

Pe Sfintele Uși sunt zugrăvite icoana Bunei Vestiri și icoanele celor patru evangheliști. Buna Vestire este prima veste adusă pe pământ despre întruparea Fiului lui Dumnezeu, prin Care s-au deschis Ușile Raiului. Evangheliștii se pictează pe Sfintele Uși, deoarece evanghelia lor binevestește până la sfârșitul veacurilor tuturor oamenilor despre calea care duce în Împărăția lui Dumnezeu.

³³ Numeroase studii arată că ritualul împărtășirii împăratului în Bizanț/țarului în Rusia a evoluat în timp. De exemplu, în Bizanț, atât la Sfânta Sofia, cât și la multe alte biserici, la intrare (între endonarthex și pronaos sau, în alte părți, între pronaos și naos) existau niște uși centrale mari numite „Uși Împărătești”, prin care intrau împăratul și clericii și altele laterale, prin care intrau mireni. Clericii mai mici intrau și ei prin aceste Uși Împărătești, dar numai când erau în anumite procesiuni, în timpul slujbei.

Arhitectura bisericească rusă a exclus aceste uși împărătești de la intrare și, neavând cu ce să le identifice în ritualurile legate de prezența țarului la slujbă, a făcut confuzia deja generalizată între „Ușile Împărătești” și „Sfintele Uși”, care fac intrarea în Altar și prin care intrau exclusiv clericii. Ca urmare, țarii ruși, la fiecare Liturghie, intrau prin Sfintele Uși și se împărtășeau în Sfântul Altar, ca și clericii – lucru pe care împărații bizantini îl făceau numai în ziua încoronării. Un abuz ce s-a impus o vreme în Biserica Rusă în acest sens a fost intrarea prin Sfintele Uși în Altar a femeilor țarine: Ana, Elizaveta și Ecaterina II, în secolul al XVII-lea. (A se vedea studiul lui B.A. USPENSKIY, „Statutul liturgic al țarului în Biserica Rusă și împărtășirea lui cu Sfintele Taine. Studiu istorico-liturgic” (în l. rusă) // Rev. „Учебные Записки”, Moscova 2/1996, pp. 130-170).

³⁴ Deși la origine cuvântul înseamnă „ușă – uși”, prin acest termen se subînțelege perdeaua ce stă în spatele Sfintelor Uși. Presupunem că acest sens greșit („dvera”) este folosit în spațiul românesc din vremea când se slujea slavonește și înainte de Crez se zicea *Двери, двери...*, în timp ce se trăgea perdeaua. Românii, neînțelegând ce înseamnă acest „dveri”, au crezut că este vorba de perdeaua care se trage în acel moment. Optăm pentru folosirea cuvântului „perdea” (care nu ar trebui să ne deranjeze, chiar dacă este unul devenit uzual).

În dreapta Sfintelor Uși se pictează icoana Mântuitorului, iar în stânga – a Preasfintei Născătoare de Dumnezeu.

Sfintele Uși au de o parte și de alta cele **două uși diaconești**: de miazăzi și miazănoapte. Pe ele sunt pictate icoanele Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil, a Sfinților Arhidiaconi Ștefan și Lavrentie sau a Sfinților Proroci Moise și Aaron. Aceste uși se numesc „diaconești”, deoarece prin ele cel mai des intră și ies diaconii, iar în prezent și mireni.

Rândul I se încheie în partea dreaptă cu icoana hramului bisericii, iar în stânga – cu icoana unui sfânt mai mult cinstit în localitatea dată.

Înaintea icoanelor din rândul I se atârnă candelile și se pun sfeșnice.

Sub acest rând de icoane se mai poate pune un rând de icoane care reprezintă diferite scene din Vechiul Testament: darea Legii lui Moise, jertfa lui Isaac, proorocul Melchisedec, etc.

În *rândul II (III)*, deasupra Sfintelor Uși se pictează icoana “Cina cea de Taină”, iar prin părți icoanele celor 12 sărbători mari.

În *rândul III (II)* la mijloc se pictează icoana “Deisis” (din grecește – rugă), care înfățișează pe Mântuitorul pe tronul slavei, iar la picioarele Lui pe Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul, rugându-se. Pe ambele părți a acestei icoane se pictează icoanele Sf. Apostoli și a urmașilor lor – sfinții ierarhi.

În *rândul IV* la centru se pictează icoana Maicii Domnului cu mâinile ridicate spre rugăciune, iar în pânțele ei este pictat pruncul Hristos. Pe de o parte și de alta a acestei icoane se pictează icoanele Sf. prooroci și patriarhi ai Vechiului Testament care au vestit despre nașterea lui Mesia din Fecioară.

În *rândul V* la mijloc se pictează icoana Răstignirii Mântuitorului, iar în dreapta și respectiv în stânga ei, stau icoanele Preasfântei Născătoare de Dumnezeu și a Sf. Ioan Teologul. Acest rând de iconostas se împlinește cu icoanele sfinților mucenici și a altor sfinți din Legea Harului. În acest caz iconostasul se încununază cu o **cruce** simplă. Dacă însă acest rând nu se pune (cum se întâmplă cel mai des), atunci o icoană în formă de cruce a Răstignirii Mântuitorului și cele ale Preasfântei Născătoare de Dumnezeu și Sf. Ioan Teologul se pun ca o încununare a iconostasului.

Iconostasul simbolizează minunata scară a lui Iacov pe care se urcă și se coboară sfinții lui Dumnezeu, și legătura dintre Biserica cerească și cea pământească. Armonia

icoanelor din iconostas exprimă ideea plinătății Bisericii lui Hristos. Din punct de vedere teologic mai putem considera că iconostasul nu este un perete ce desparte Altarul de restul bisericii, ci este mai degrabă o fereastră prin care privim spre cer, atât cât ne este îngăduit să vedem și să cuprindem.

PICTURA BISERICESCĂ. GENERALITĂȚI

Pictura bisericească este strâns legată de locașul de cult ortodox. Ea acoperă, de obicei, întreaga suprafață interioară a bisericii, iar uneori chiar și suprafața exterioară (de ex. la Mănăstirile Voroneț, Moldovița, Sucevița, ș.a.). Cât privește icoanele mobile (portabile), ele sunt strâns legate nu numai de locașul de cult, ci și de casele credincioșilor. Ortodoxia nu poate fi concepută fără de icoane. Pentru creștinul ortodox icoana este un mijloc de întâlnire sau de comunicare între el și Dumnezeu sau sfinții Săi. Icoana nu e doar o simplă imagine sacră, ea ne dă sentimentul real al prezenței lui Dumnezeu și a sfinților.

Icoanele se folosesc în cultul ortodox încă din primele veacuri ale creștinismului. Din tradiție se știe că Însuși Mântuitorul și-a zugrăvit preacuratul Său chip pe pânză: prima dată pentru regele Edesei – Avgar, iar altă dată, pe drumul Crucii, pentru Sf. Muceniță Veronica. Sfântul Ioan Damaschin motiva existența icoanelor prin faptul că Hristos Cel Întrupat a avut un trup omenesc real, care a putut și poate fi pictat, dar totuși nu un trup obișnuit, ci unul îndumnezeit, transfigurat. Tocmai de aceea adevăratele icoane nu sunt simple reprezentări ale oamenilor Sfinți, ci sunt redări ale chipurilor transfigurate duhovnicește. Această sfințenie și îndumnezeire este redată prin lumină, aureola (nimbul) din jurul capului unui Sfânt, iar în cazul Mântuitorului, în special după Înviere, printr-o lumină în jurul întregului trup, nu doar în jurul capului.

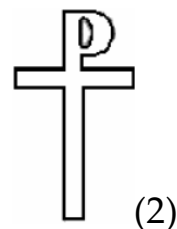
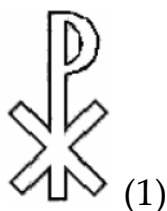
Leagănul artei bisericești sunt catacombele. Primii creștini zugrăveau pe pereții catacombelor, tot ce era mai sfânt pentru ei, prin așa numitele simboluri. Ele erau pe înțeles numai creștinilor și aveau menirea de a păzi tainele credinței în Hristos. Așa, de exemplu, ancora purta simbolul speranței; porumbelul – simbolul Duhului Sfânt și al blândeții sufletului creștinesc; pasărea Fenix – simbolul Învierii; păunul – simbolul nemuririi (în antichitate se credea că păunul după moarte nu se descompune); cucușul – simbolul învierii morților înainte de Înfricoșata Judecată; mielul (agnețul) – simbolul Mântuitorului; crenguța de măslin – simbolul păcii; crinul – simbolul curăției și al castității; peștele –

simbolul Mântuitorului (denumirea greacă de ΙΧΘΥΣ, formează inițialele cuvintelor “Iisus Hristos Fiul lui Dumnezeu Mântuitorul”); vița de vie și coșulețul cu pâini – simbolul Euharistiei.

Semnul Sf. Cruci (stauroj) era închipuit de primii creștini prin așa numitele monograme. Cea mai veche monogramă, folosită până la sfârșitul sec. II, este litera “X” sau cum se mai numește ea “crucea Sf. Apostol Andrei”. În secolul III se adaugă și litera „ I ”, formând semnul de mai jos:

Mai târziu la ea se adaugă litera “P”, formându-se semnul numit *hrismon*. Acesta mai este numit și „semnul lui Constantin” (1), iar începând cu anul 335 acest semn capătă formă de cruce (2)

Se mai scriau literele de la începutul și sfârșitul alfabetului elin – „A” (alfa) și „Ω” (omega). Abia la sfârșitul secolului IV, începutul celui de al V-lea apare semnul Crucii propriu-zis, cu brațele egale și care în tradiția latină avea brațul inferior mai lung. Prin sec. V se întâlnesc Cruci care au pe ele răstignit un miel, și numai după anul 586 întâlnim Crucea cu Mântuitorul răstignit pe ea.

Arta pictării icoanelor a cunoscut mai multe stiluri dintre care cele mai răspândite sunt stilurile bizantin și realist. Adevărata pictură bisericească este cea bizantină și se pictează fie simplu, direct pe perete – tehnologie numită tempera, sau printr-o tehnologie mai complicată, dar mai rezistentă, numită frescă. Biserica mai acceptă și icoanele în mozaic, dar cele mai des întâlnite sunt icoanele pictate pe lemn, desigur, tot după o tehnologie specială.

Deși icoana este cunoscută încă de timpuriu³⁵, abia erezia iconoclasmului (lupta împotriva icoanelor) a obligat Biserica să formuleze o doctrină precisă a icoanelor, doctrină definită la Sinodul al VII-lea ecumenic de la Niceea (787) și la Sinodul local din Constantinopol (842-843).

În decursul istoriei Bisericii, atât datorită evoluției artei bisericesti, cât mai ales a simbolurilor și a învățăturilor dogmatice despre anumite Sărbători creștine și despre Sfinți, Biserica a fixat un anumit program iconografic numit și *Canon* al picturii bisericesti. Prin urmare, icoanele, atât cele din interiorul bisericii, cât și cele din exterior, nu pot fi pictate la întâmplare. Există o ordine relativ strictă de pictare a lor. De exemplu, Pantocratorul va fi pictat tot timpul pe turla din naosul bisericii; mai jos se vor picta cei patru Evangheliști și anumite scene praznicale. În altar se vor picta chipuri de ierarhi, în absidele stranelor – chipuri de mucenici, iar în spatele naosului – chipuri de cuvioși. În pridvor se vor picta scene din Vechiul Testament, în special Izgonirea lui Adam din Rai și Jertfa lui Avraam, iar pe peretele din partea de Apus (în cazul bisericilor cu intrare laterală) sau pe un alt perete din pridvor se va picta icoana Înfricoșătoarei Judecăți.

Toate aceste icoane bizantine au o valoare simbolică inestimabilă și ele conțin uneori idei dogmatice care nu pot fi redată în cuvinte așa de profund cum sunt redată în icoane.

Portretele renașcentiste, pictate de obicei în ulei, au însă o valoare teologică redusă, iar uneori contravin dogmelor și canoanelor Bisericii Ortodoxe. Stilul realist nu este recunoscut de Biserică și nu exprimă corect învățătura despre sfințenie în Biserica Ortodoxă.

Icoanele ortodoxe se cinstesc de către creștini prin închinare și sărutare. La fel și Crucea Mântuitorului Hristos, Sfânta Evanghelie și Moaștele Sfinților.

Biserica Ortodoxă recunoaște și cinstește deosebit anumite icoane numite „făcătoare de minuni”. De fapt, toate icoanele pictate canonic și sfințite pot și chiar sunt făcătoare de minuni. Și dacă o anumită icoană se deosebește de celelalte prin anumite daruri și harisme, aceasta este fie un semn de la Dumnezeu, fie o răsplată a credinței cuiva. Biserica recunoaște și icoanele izvorătoare de mir, de lacrimi și chiar de sânge. Trebuie totuși o anumită atenție (ceea ce nu înseamnă îndemn la necredință), pentru că în istoria Bisericii au fost și numeroase falsuri care au smintit și au amăgit mulțimea de credincioși.

³⁵ Date precise despre existența icoanelor avem încă de la jumătatea sec. V, în perioada controverselor hristologice.

Alte simboluri creștine vechi:

SFÂNTUL ALTAR

ALTARUL (din latină “altus” – înalt și “ara” – jertfelnic / *ἱερατεῖον*, *presbiterium*) este partea principală a bisericii creștine, deoarece aici este izvorul a toată sfințenia și tot aici se săvârșesc cele mai importante slujbe și în primul rând Dumnezeiasca Liturghie. În înțelesul latin al cuvântului, *altar* înseamnă Sfânta Masă – înțeles care la ei și astăzi se păstrează. În Răsărit însă, termenul se referă la întregul spațiu (încăpere) care încadrează Sfânta Masă. Termenul vechi care desemna aceasta parte a bisericii sau mai exact platforma mai înălțată de la răsărit rezervată preoților este - βήμα – *vima* / *bema*. Ea se mai numea și *presbiteriu*.

Încă din primele veacuri creștinii își zidesc Altarele spre răsărit, deoarece la răsărit a fost Edenul, la răsărit s-a săvârșit mântuirea lumii – Hristos fiind Răsăritul Cel de Sus, și tot de la răsărit așteptăm cea de a doua venire a Mântuitorului.

Altarul este situat pe loc mai înalt față de restul suprafeței bisericii, devenind astfel bine văzut de credincioși.

El simbolizează cerul, Raiul și locul unde Mântuitorul s-a născut, a predicat, a pățimit, a murit, a înviat și s-a înălțat la cer.

Altarul se mai numește “Sfânta Sfintelor”. În el nu poate intra nimeni afară de cei sfințiți și paracliserii care cu binecuvântare slujesc lor – Canonul 19 Laodiceea. Categorie este interzisă intrarea în Altar a femeilor – Canonul 44 Laodiceea. Excepție se face la mănăstirile de maici, unde în Altar pot intra Stareța și paraclisierele – maici vârstnice și

feciorelnice, care au binecuvântare de la episcop; vezi Canonul 15 al Sfântului Nichifor Mărturisorul.

La mijlocul Sf. Altar se află Sfânta Masă sau Sf. Prestol. În colțul stâng a Sf. Altar se află Proscomidiarul³⁶. În partea cea mai de la răsărit a Sf. Altar vis-a-vis cu Sf. Masă se află *Locul Înalt* sau *Scaunul cel de Sus*. În trecut acesta avea o importanță foarte mare, mai ales la Sfânta Sofia din Constantinopol, unde tronul arhieresc, alături de celelalte scaune pentru ierarhi și preoți (numite *sinthronon*) erau așezate pe mai multe nivele, pentru a scoate în evidență ierarhizarea clerului. Aceste trepte (care la Sfânta Sofia erau în număr de 7) aveau și rolul de a ridica scaunul întâistătorului – astfel ca el să poată vedea pe deasupra Sfintei Mese și chiar să poată predica din acel loc. Cu timpul această funcție de loc pentru predică a fost preluată de Amvonul din biserică, de unde diaconii citeau Evanghelia.

SFÂNTA MASĂ

Sfânta Masă (ή άγία τράπεζα) este o masă pătrată confecționată din piatră sau lemn pe care se aduce jertfa cea fără de sânge.

Sf. Masă simbolizează tronul slavei lui Dumnezeu și Mormântul Domnului. Ea este locul prezenței tainice a Mântuitorului ca Jertfitor și Jertfă. Forma ei pătrată simbolizează că jertfa cea fără de sânge se aduce pentru credincioșii din toate cele patru colțuri ale lumii.

Sf. Masă se îmbracă la sfințirea ei în două veșminte. Primul veșmânt este **cămașa** sau *katasarkia*. Cămașa rămâne neschimbată și este confecționată din material alb de in sau hasa. Ea simbolizează giulgiurile de îngropare a Mântuitorului. Al doilea veșmânt care se îmbracă peste cămașă este **inditionul** sau *inditia*. El este confecționat din material strălucitor și de diferite culori (conform sărbătorilor) care poate fi schimbat. Inditionul simbolizează slava lui Dumnezeu. În unele biserici se întâlnesc Sf. Mese cu indition confecționat din metal prețios și împodobit cu icoane.

Pe Sf. Masă se găsesc următoarele obiecte de cult: Sfântul Antimis, Sfânta Evanghelie, Sf. Cruce, Chivotul și trusa pentru Botez.

³⁶ Termenul de „jertfelnic” atribuit de liturghiștii ruși proscomidiarului nu este într-un total corect pentru că Sf. Jertfă nu se aduce la Proscomidiar; acolo doar se pregătește, dar Jertfa nesângeroasă se aduce pe Sf. Masă. Anume Prestolul trebuie numit „jertfelnic” și nu Proscomidiarul.

SFÂNTUL ANTIMIS (*ἀντί* – în loc de și *μύσσιον* – masă) este o bucată de pânză de in sau mătase de formă dreptunghiulară (cu laturile de 50-60 cm.), care se găsește la mijlocul Sf. Mese și pe care se slujește Dumnezeiasca Liturghie.

La mijlocul Antimisului este imprimată scena coborârii de pe cruce și punerii în mormânt a trupului Mântuitorului. În colțuri sunt pictate chipurile celor patru evangheliști. În partea de jos se află inscripția cu mențiunea Hramului Bisericii pentru care este dat Antimisul, data și semnătura ierarhului care l-a dat. În spatele Antimisului, într-un mic buzunăraș, este cusută o părticică din moaștele unui sfânt mucenic.

Originea Antimiselor este foarte complexă și ea este legată de două etape diferite: cea pre-iconoclastă și cea post-iconoclastă.

Se știe că în epoca pre-iconoclastă exista obiceiul (negeneralizat și neobligatoriu), de a pune în Sfânta Masă părticele din moaștele martirilor. Această practică își are originea încă în creștinismul primar și mai ales în epoca persecuțiilor când, drept loc pentru Sfânta Masă erau preferate mormintele martirilor. Acest obicei se reflectă în prezent în slujba de Sfințire a Bisericii, când în Sfânta Masă trebuie puse părticele din moaștele martirilor.³⁷

Un alt element al istoriei antimisului est legat mai ales de biserica Sfânta Sofia din Constantinopol. Acolo exista obiceiul de a împărtăși cu Sfintele Taine în mai multe locuri (datorită numărului mare de creștini); de aceea, în acele locuri se puneau niște măsuțe de lemn sfințite care se numeau *antiminsos*. Denumirea arată clar faptul că ele aveau rolul de a înlocui Sfânta Masă (centrală). Acest obicei a fost împrumutat și de alte biserici.

³⁷ Nu se pun părticele din moaștele altor categorii de Sfinți, ci anume de la martiri, pentru că ei înșiși s-au jertfit pentru Hristos și constituie deci modelul supremei jertfe.

Nu mult după aceea, mesele respective nu se mai sfințeau, ci pe ele se puneau o mahramă sfințită care a primit aceeași denumire de *antimis*. Tot în acest mahrame au început să fie puse și părțile cu Sfintele Moaște – mai ales pentru a arăta credința în Sfintele Moaște (lucru destul de important mai ales după anul 787 / 843), dar și această regulă nu era obligatorie, mai ales dacă în Sfânta Masă deja existau Sfinte Moaște.³⁸

Înmulțirea bisericilor ctitorite de diferiți dregători ai Bizanțului a dus la acordarea statului de paracelis particular. În acest caz Sfintele Mese nu se mai sfințeau după „toată rânduiala”, ci pe ele se puneau aceste mahrame care aveau și semnătura ierarhului, prin aceasta dând o autoritate canonică acestui *antimis*.³⁹

Prin urmare, la început antimisele se foloseau doar în paraclisele particulare⁴⁰ și în bisericile cu Sf. Masă nesfințită (fără Sf. Moaște), iar începând cu sec. XVII întrebuintarea Antimiselor s-a extins și la bisericile cu Sf. Masă sfințită, probabil mai mult din motive practice, de a putea ușor aduna miridele, dar și din motive canonic-administrative, căci Antimisul trebuie obligatoriu să fie semnat de episcopul locului, iar retragerea Antimisului înseamnă lipsa dreptului de a sluji Sf. Liturghie în Biserica respectivă.⁴¹

Sfântul Antimis este întotdeauna învelit într-o bucată de pânză roșie, care se numește **iliton**. Iletonul (din greacă, înseamnă „a înveli”) este puțin mai mare decât Sfântul Antimis și servește drept învelitoare pentru el. În prezent, la slujba Dumnezeieștii Liturghii, ilitonul și Antimisul se desfac la *Ectenia pentru cei chemați*, dar în vechime se desfăcea doar ilitonul, abia înainte de Heruvic – pentru aceleași scopuri practice ca și cele de azi, iar Antimisul (până în secolul al XVII-lea) stătea permanent deschis sub acoperământul (inditia) Sfintei Mese, deci nu la vedere, ca astăzi.

Sf. Antimis simbolizează giulgiurile de îngropare, iar ilitonul – mahrama cu care a fost înfășurat capul Mântuitorului.

³⁸ Și astăzi grecii pun moaște doar în Sfânta Masă, la Sfințirea bisericii, nu și în antimise.

³⁹ Acest subiect este dezbătut pe larg în *Sintagma Atheniană*, cap. V. Tot acolo găsim mențiunea lui Manuil al II-lea, patriarhul Constantinopolului (1243-1255) care zice că „antimisele nu trebuie puse pe fiecare Sf. Masă, ci numai pe acelea despre care nu se știe dacă au fost sfințite, și ele nu sunt necesare acolo unde se știe că masa este sfințită”. Același teză o susține și canonistul Matei Vlastaris care spune că „antimisele se pun pe acele mese care nu au fost consacrate prin actul sfințirii”; (Vezi Pr. Petre Vintilescu, *op. cit.*, nota 399, p.156). Este clar că aceste considerații nu iau în calcul valoarea canonic-juridică a antimisului, care probabil nici nu era în vigoare, iar dacă autorii au ținut cont și de aceasta, înseamnă că ei s-au referit la cazul în care Liturghia este slujită chiar de arhiereu care nu are nevoie să-și dea singur dreptul de a oficia Liturghia.

⁴⁰ Canonistul bizantin Theodor Balsamon consideră că anume apariția numeroaselor paraclise a și fost motivul pentru care antimisele au devenit obligatorii; (Vezi Pr. Petre Vintilescu, *Liturghierul Explicat*, Ed. 1998, p.156).

⁴¹ Aceste informații despre *antimis* au fost preluate din studiul "АНТИМИС" al profesorilor: Желтов Михаил (М.С.), И.О. Попов, А.В. Силкин, http://vedomosti.meparh.ru/2005_3_4/11.htm

Asemănător ilitonului este **platul**⁴² – o bucată de pânză roșie care se folosește la împărtășirea slujitorilor și a credincioșilor.

În Sf. Antimis se păstrează și un burete special. **Buretele** este confecționat dintr-o plantă acvatică numită *musa*, care, fiind uscată și presată, se sfințește și se folosește la strângerea părticelelor de pe disc și de pe Sfântul Antimis. El simbolizează acel burete pe care ostașii l-au îmbibat cu oțet și l-au atins de buzele Mântuitorului Răstignit (Ioan 19,29).

SFÂNTA EVANGHELIE (din greacă εὐαγγέλιον – veste bună, îmbucurătoare) este cartea care cuprinde în sine învățătura dumnezeiască a Mântuitorului Hristos redată de cei 4 evangheliști: Matei, Marcu, Luca și Ioan.

Ea se află întotdeauna pe Sfânta Masă deasupra Sfântul Antimis și simbolizează pe Însuși Mântuitorul, Care a luminat lumea cu lumina învățaturii Sfintei Evanghelii. Evanghelia este învelită într-o copertă argintată sau aurită și împodobită cu icoane: în centru – icoana Învierii, în colțuri – icoanele evangheliștilor, iar în spate – icoana Răstignirii⁴³.

Întrucât Sf. Masă este altarul pe care se jertfește jertfa de pe Golgota, alături de Sf. Evanghelie se află întotdeauna Sfânta Cruce.

Pe Sf. Masă la marginea opusă se află o cutie în formă de bisericuță, care se numește **CHIVOT** (ὁ κιβωτός).⁴⁴ În el se păstrează părticele uscate din Sf. Trup înmuiate în Sf. Sânge, destinate împărtășirii bolnavilor și ostașilor pe câmpul de luptă. Pentru a fi păzit de praf, chivotul este acoperit cu un capac de sticlă.

⁴² Termen slavonesc care s-ar putea traduce cu cuvântul „batistă”. Acest este de fapt și rostul platului. În trecut, după împărtășirea cu Sfintele Taine, fiecare se ștergea cu batista sa, dar cu timpul s-a introdus un singur plat (sau mai multe) care este păstrat în biserică. Dacă acesta a fost pătat cu Sfânt Sânge, fie și din întâmplare, preotul trebuie să ia altul nou, iar celui pătat să-i dea foc și să spună ierarhului locului întâmplarea.

⁴³ La greci aceste icoane sunt puse invers, iar unele Evangheliare rusești au în loc de icoana Răstignirii pe cea a Sf. Treimi.

⁴⁴ În limba rusă ea se numește *дарохранительница*, iar în terminologie greco-latină, chivotul se mai numește *ciboriu*.

Chivotul simbolizează Mormântul Domnului, iar capacul – custodia, straja de la ușa Mormântului. Legat de chivot și de împărtășirea bolnavilor, mai este un obiect liturgic numit **artofor** (ἀρτοφόριον / дароно́сица – a duce „Sfânta Pâine”, Sfintele Daruri) – o cutiuță în care se păstrează un micuț potir, o linguriță, o cutiuță pentru sfânta Părticică și o sticlucă pentru vin simplu cu care se umezește părticica de Sfinte Taine înainte de a fi împărtășită.

Alături de chivot se află **trusa pentru Botez** – o lădiță în care se păstrează Sfântul și Marele Mir pentru Taina Mirungerii, miruitoarele și foarfecile pentru Botez.

Un alt obiect legat de Sf. Masă este **semisfeșnicul** – un sfeșnic mare cu șapte candel. El se află în spatele Sf. Mese și simbolizează cele 7 daruri ale Duhului Sfânt. El imită sfeșnicul cu șapte brațe din Vechiul Testament.

De Sfânta Masă au dreptul să se apropie și să se atingă numai cei sfințiți.

PROSCOMIDIARUL ȘI ATRIBUTELE LUI

Proscomidiarul este o masă asemănătoare Sfintei Mese pe care se pregătesc în timpul Proscomidiei Cinstitele Daruri – pâinea și vinul pentru Euharistie.

Proscomidiarul după dimensiuni este mai mic decât Sf. Masă. El nu se sfințește precum Sf. Masă și are un sigur veșmânt – inditionul.

Proscomidiarul simbolizează atât peștera din Betleem cât și Golgota.

Vasele liturgice ce se păstrează la Proscomidiar sunt următoarele: discul, potirul, steluța, copia, lingurița și pocrovețele.

DISCUL/Discosul (din greacă *ὁ δίσκος* – talger adânc) este un talger de metal aurit sau argintat, cu picior, pe care se așază Agnețul și restul părțicelilor/miridelor. Discul a intrat în uzul liturgic încă din veacul apostolic. La început el era confecționat din material simplu: lut, lemn sau metal obișnuit și era folosit adeseori fără picior, ca o farfurie sau coș mic, ca *patena* de la romano-catolici. Cu timpul, mai ales după încetarea prigoanelor, la confecționarea lui se întrebuintează materiale prețioase: aur, argint etc.

Pe discos este încrustată icoana Nașterii Mântuitorului sau o Cruce simplă (la greci). El simbolizează ieslea în care S-a născut Hristos (*Sofronie al Ierusalimului*), dar și piatra pe care a fost așezat Trupul lui Hristos după pogorârea de pe Cruce (*Sfântul Gherman al Constantinopolului*).

În afară de disc se mai folosesc două talgere mai mici, unul cu chipul Sfintei Cruci – pe el se pregătește Agnețul –, și altul cu chipul Maicii Domnului, care se folosește la scoaterea restului părțicelilor.

POTIRUL (din greacă: *ποτήριο* – pahar, *καλύξ* – cupă) este un pahar din metal aurit sau argintat, de forma unei cupe, în care se pregătește vinul amestecat cu apă pentru Sfânta Euharistie. De aceea, cuvântul „potir” se referă uneori la conținutul Potirului (I Corinteni 10:16, 21), și nu la vasul propriu-zis. Prototipul Potirului este paharul folosit de Mântuitorul la Cina cea de Taină. Simbolic, Potirul poate fi asociat cu coasta împunsă a Mântuitorului, din care a curs sânge și apă.

În exterior, Potirul este împodobit cu icoana Mântuitorului, a Maicii Domnului, a Sfântului Ioan Botezătorul, cu chipul Sfintei Cruci și a celor patru evangheliști. Ca și Discul, Potirul la început era foarte simplu, iar cu timpul s-a modificat până la aspectul din prezent. O bună perioadă de timp s-au folosit potirele de lemn⁴⁵, iar astăzi există o tendință de a folosi Potirele cu pahare de sticlă, care sunt destul de comode, dar care prezintă și un anumit pericol.

Tot despre Potir trebuie să mai menționăm următoarele:

⁴⁵ Mai multe sinoade apusene și unii papi, ca de exemplu Leon al IV-lea (secolul al X-lea), au interzis uzul potirelor de lemn. Aceasta arată că ele încă se foloseau, dar mai rar. Este importantă atât din punct de vedere istoric, cât mai ales duhovnicesc o sentință, atribuită de unii Sfântului Bonifaciu, episcop de Mogunt († 755), iar de alții chiar Sfântului Athanasie cel Mare († 372), care spune că „Odiñoară preoți de aur slujeau cu potire de lemn, acum, dimpotrivă, preoți de lemn slujesc în potire de aur” (cf. *LG*, 1993, p. 591).

Împărtășirea dintr-un singur Potir a creștinilor unei comunități euharistice a fost văzută dintotdeauna ca un simbol al unității și comuniunii în Hristos a tuturor membrilor acelei comunități. În primele veacuri creștine, când numărul credincioșilor era destul de mic, nu se concepea ca într-o singură comunitate să fie mai multe Biserici/biserici; iar aceasta, tocmai din dorința de a sublinia această unitate a tuturor în jurul aceluiași Potir euharistic, avându-se în vedere și vasul, nu doar conținutul acestuia. Dar după creșterea substanțială a numărului de credincioși, mai ales în marile cetăți ale Bizanțului, nu mai era posibil ca în ele să fie o singură biserică, și atunci simbolismul împărtășirii dintr-un singur Potir s-a redus la ideea împărtășirii din același conținut al Potirului, adică Același Hristos mărturisit și primit de către toți, nu și la Potirul ca vas liturgic.

Și mai târziu, în marile catedrale bizantine, dar mai ales la Sfânta Sofia, pentru a împărtăși mai organizat mulțimea de credincioși, în aceeași biserică se foloseau mai multe Potire, practica fiind întâlnită și astăzi în unele Biserici de limbă greacă și mai ales în Biserica Ortodoxă Rusă, fiind în același timp aproape necunoscută în Biserica Ortodoxă Română.⁴⁶

Se știe că prin secolele al VII-lea–al XI-lea, la Sfânta Sofia, unde de cele mai multe ori erau foarte mulți credincioși la împărtășire, se pregăteau mai multe Agnețe (pe mai multe Discuri) și respectiv mai multe Potire din care, la momentul potrivit, mai mulți clerici ieșeau și împărtășeau în mai multe locuri din biserică, inclusiv în imensele balcoane ale Sfintei Sofii.⁴⁷ De atunci încolo însă, în toate Bisericile, mai ales datorită dezvoltării ritualului Proskomidiei, chiar și atunci când este nevoie de a împărtăși sute și chiar mii de credincioși, se pregătește un singur Agneț, uneori foarte mare, și se binecuvântează un singur Potir, de asemenea foarte mare, iar înainte de împărtășirea credincioșilor, Sfântul Trup și Sânge sunt împărțite și în alte Potire mai mici, din care pot împărtăși mai mulți preoți simultan.

Desigur, o astfel de practică se impune doar în anumite comunități și doar în posturi sau la sărbătorile mai mari. Am dorit însă ca aceste elemente să fie cunoscute, arătând

⁴⁶ Aceasta probabil și pentru faptul că, după observațiile noastre, dintre toți ortodocșii, românii sunt cei care se împărtășesc cel mai rar. În această situație (deloc lăudabilă) de la noi, bineînțeles, rareori se pune problema de a folosi mai multe Potire pentru a-i împărtăși pe credincioși. În Basarabia însă, ca și în Rusia și în alte părți, această practică există. Cunoaștem de asemenea că anumite tendințe de a o introduce există și în România și acestea nu trebuie calificate ca abateri de la vreo normă sau ca pe niște inovații periculoase.

⁴⁷ Cf. Диакон Михаил ЖЕЛТОВ (și alții), «Евхаристия», în ПЭ, том 17, p. 634; Idem, „Антиминс”, în ПЭ, том 2, p. 489.

totodată că, chiar și în această situație, ideea împărțirii dintr-un singur Potir nu dispare, ci trece de la formă la esență.

STELUȚA (ἀστήρ / *stella* / *звезда*⁴⁸) este formată din două arcuri unite la mijloc în așa fel, încât ea se deschide și se închide ușor. Steluța se așează pe Disc deasupra Agnețului și a părțicelor, fiind pusă deoparte după cuvintele: *Cântare de biruință cântând, strigând, glas înălțând și grăind*, din timpul Euharistiei.

Unii spun că ea a fost introdusă în uzul liturgic de către Sfântul Ioan Gură de Aur – lucru care însă e puțin probabil. Steluța a apărut cel mai probabil prin secolele al VII-lea–al VIII-lea, când se introduce ritualul scoaterii Sfântului Agneț din prescură și apar și Acoperămintele (sfintelor vase). Nici măcar documentele liturgice din secolele al VIII-lea–al IX-lea nu amintesc de Steluță. Aceasta i-a făcut pe unii teologi să creadă că ea a fost introdusă prin secolele al X-lea–al XI-lea, când apare ritualul scoaterii miridelor. Prima mărturie clară despre întrebuințarea ei o avem abia în secolul al XII-lea, în tâlcuirea lui Pseudo-Sofronie al Ierusalimului⁴⁹.

Rolul practic al Steluței este deci de a proteja ca Acoperămintele să nu se atingă de Agneț și părțicele.

La Proscomidie, Steluța simbolizează steaua din Betleem, iar după Vohodul Mare – pecetea de la ușa Mormântului Domnului.

COPIA (ἀγία λόγχη / *копье* – suliță, lance) este un cuțit de forma unei sulițe care se folosește la scoaterea (pregătirea) Agnețului și părțicelor.

La Cina cea de Taină Mântuitorul a frânt Pâinea, din care motiv la început ritualul euharistic se săvârșea prin frângere (*artoklasia*: ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου / *fractio panis*, Fapte II, 42-46). Întrebuințarea copiei a devenit necesară odată cu introducerea practicii scoaterii Agnețului din prescură (sec. VII-VIII).

Copia simbolizează sulița cu care a fost împuns Mântuitorul în coastă (Ioan 19,34).

LINGURIȚA (λαβίς = clește; *ложница*) este confecționată, ca și toate Sfintele Vase, din material prețios. Este asemănătoare cu o linguriță simplă, numai că la capătul mânerului

⁴⁸ Zvezdița – veche denumire de origine slavonă întrebuințată în cărțile vechi.

⁴⁹ Dacă admitem că explicațiile liturgice din PG vol. 87 aparțin chiar lui Sofronie al Ierusalimului (secolul al VII-lea), atunci putem într-adevăr admite că Steluța a apărut prin secolul al V-lea. Cercetătorii însă neagă cu desăvârșire paternitatea sofroniană a acestui document, deși tradiția liturgică, în general, o acceptă. (A se vedea mai multe informații: *LG*, 1993, pp. 593-594.)

are o cruciuliță. Se întrebuițează la împărtășirea mirenilor cu Sfântul Trup și Sânge (deodată). Ea simbolizează cleștele cu cărbunele de foc prin care a fost curățit prorocul Isaia (6: 6-8). După alți tâlcuitori, lingurița mai simbolizează pe Sfântul Duh prin Care primim pe Fiul, sau Mâna lui Dumnezeu care creează / recrează lumea.

Avem mărturii istorico-liturgice și arheologice clare care arată că în primele veacuri creștine lingurița nu era întrebuițată în cult, căci împărtășirea mirenilor se făcea într-un mod asemănător cu al clericilor: preotul dădea Sfântul Trup în mâna fiecărui credincios și acesta se împărtășea singur, iar diaconul ținea Sfântul Potir și fiecare se apropia și sorbea din Potir, cum fac și astăzi clericii⁵⁰. În alte părți, Sfântul Trup deja îmbibat în Sfântul Sânge se dădea credincioșilor direct în gură și mai rar în palmă, încât Potirul nu mai era oferit laicilor, așa cum se procedează și astăzi la armeni. Nu se știe însă cât a durat această practică, căci informațiile sunt confuze și uneori controversate.

Faptul că lingurița este întrebuițată cu același scop și în unele rituri necalcedoniene – la copti, etiopieni și siro-iacoviți, care s-au rupt de Biserica Ortodoxă după anul 451 – i-a făcut pe unii să creadă că aceasta a fost introdusă prin secolul al IV-lea în Siria, iar Sfântul Ioan Gură de Aur a introdus-o la Constantinopol⁵¹, de unde s-ar fi generalizat peste tot, în secolul al V-lea. Acest argument nu este însă unanim acceptat, fiind în contradicție chiar cu mărturiile date de Sfântul Ioan Gură de Aur și de alți părinți în scrierile lor⁵².

În primul rând trebuie să menționăm că cele mai conservatoare rituri necalcedoniene: armenii, nestorienii și maroniții nu folosesc nici astăzi lingurița. Nu-i exclus ca prima grupă de rituri necalcedoniene să fi împrumutat lingurița chiar și după 451, cum s-a întâmplat și în alte privințe.

Prima mărturie indirectă, dar deloc clară, privind folosirea linguriței o avem abia în secolul al VII-lea, la Sfântul Sofronie al Ierusalimului (+ 638). Acesta, în *Descrierea minunilor Sfinților Kir și Ioan*, vorbește despre Sfântul Trup înmuiat în Sfântul Sânge, ceea ce presupune că acestea ar fi trebuit să fie împărtășite cu lingurița. La fel, și în *Viața Sfintei Maria Egipteanca* se dă de înțeles că preotul Zosima a mers să o împărtășească pe cuvioasă cu Sfintele Taine amestecate, iar iconografia arată și lingurița, lucru care nu poate fi însă

⁵⁰ A se vedea *Constituțiile Apostolice* VIII, 13; Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Cateheza XXIII*; Sfântul Vasile cel Mare, *Epistola 93* ș.a. (LG 1993, p. 595).

⁵¹ Nichifor CALIST, *Istoria bisericească*, cartea XIII, 7. Vom vedea că informația nu poate fi credibilă.

⁵² A se vedea *Cateheza II către candidații la Botez*, 2, apud LG 1993, p. 596. Faptul că Sfântul Ioan vorbește de *labis* nu înseamnă că este vorba de linguriță, ci, cel mai probabil, este vorba de degetele preotului, care se fac ca niște clești atunci când acesta ia Sfântul Trup pentru a-l pune în mâna celui care se împărtășește.

confirmat istoric, deși mulți ar fi vrut să vadă la Sfântul Sofronie o mărturie pentru folosirea linguriței. Atragem atenția asupra faptului că simplele mărturii despre înmuierea Sfântului Trup în Sfântul Sânge nu înseamnă și folosirea linguriței. De multe ori Sfântul Trup se înmuia foarte puțin în Potir și era pus de preot direct pe limba primitorului.

O dovadă clară că în secolul al VII-lea nu era folosită încă lingurița o reprezintă textul Canonului 101 al Sinodului Trulan (690-691), care spune următoarele: *... dacă ar vrea cineva să se împărtășească cu Preacuratul Trup..., [atunci,] făcându-și mâinile în forma crucii, așa să se apropie și să primească împărtășirea harului. Căci pe cei ce, în loc de mână, pregătesc oarecare vase din aur sau din alte materii pentru primirea dumnezeiescului Dar, și prin aceasta se socotesc vrednici preacuratei împărtășiri, cu nici un gând nu-i aprobăm, ca unii care cinstesc mai mult materia cea neînsuflețită și supusă mâinii omului decât chipul lui Dumnezeu...*⁵³ Desigur, acest Canon nu face referire la linguriță, ci la niște vase speciale cu care obișnuiau să ia împărtășania unii oameni, și în special cei bogați. Totuși Canonul condamnă pe cei ce strică vechiul obicei de a primi împărtășania direct în mâini. Același lucru îl observăm ceva mai târziu și la Sfântul Ioan Damaschin (+ 749)⁵⁴, care, de asemenea, vorbește despre primirea Sfântului Trup direct în mână, arătând totodată obiceiul uzual în Siria și Palestina în secolul al VIII-lea.

Se pare totuși că în secolul al VIII-lea, prin zona Antiohiei, s-a considerat de cuviință a se introduce lingurița, pentru a evita o posibilă profanare a Sfintelor Taine, care putea să se întâmple atât din neglijența mirenilor, cât și a slujitorilor. Erau cazuri când unii dintre credincioșii mireni duceau pe ascuns Sfântul Trup prietenilor sau rudeniilor lor opriți de la Sfânta Împărtășanie sau, ceea ce era și mai grav, foloseau Sfântul Trup în scopuri meschine. Folosirea acestui obiect liturgic, așa cum se pare, nu s-a generalizat destul de repede în tot Răsăritul, și chiar dacă Sinodul local Proto-Deftera (I-II) din Constantinopol (anul 861) enumără pentru prima dată lingurița între vasele liturgice, asta nu înseamnă că lingurița se folosea anume pentru împărtășirea mirenilor. Existau și alte întrebuițări ale lingurițelor liturgice precum: luarea gunoaielor și insectelor din vin (așa cum se întâmpla adesea în vechime, după descrierile istorice pe care le avem), turnarea mirului dintr-un vas în altul etc.⁵⁵

⁵³ *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, București, 1992, p. 160.

⁵⁴ *Dogmatica*, cartea IV, 13, trad. D. Fecioru, Editura Scripta, București, 1993, p. 167.

⁵⁵ Robert TAFT, S.J. „Byzantine Communion Spoons: A Review of the Evidence”, *Dumbarton Oaks Papers* 50 (1996), 209-238. Перевод о. Сергия Голованова, Роберт Тафт SJ, *Византийская причастная ложка: обзор фактов*, <http://www.krotov.info>.

O primă mărturie clară despre folosirea linguriței pentru împărtășirea mirenilor a avem de la Anastasie Sinaitul (+ după anul 700), dar aceasta reprezintă o tradiție locală care nu se știe în ce măsură era generalizată, așa cum putem observa și din cele expuse mai sus. O altă mărturie o avem din comentariul liturgic al lui Pseudo-Sofronie al Ierusalimului (secolele al XI-lea–al XII-lea). Dacă admitem însă că această scriere aparține Sfântului Sofronie însuși (secolul al VII-lea), aceasta ar însemna să neglijăm prevederile Canonului 101 Trulan, precum și mărturia Sfântului Ioan Damaschin, care era din aceeași regiune cu Sfântul Sofronie, dar la o diferență de peste 100 de ani.

În concluzie putem spune că lingurița a apărut în secolele al VIII-lea–al IX-lea, mai întâi în Antiohia și Ierusalim, iar mai apoi s-a generalizat, în secolele al XI-lea–al XII-lea, în tot Răsăritul Ortodox, fiind împrumutată chiar și de unele rituri necalcedoniene. Chiar și în anul 1053 cardinalul Humbert îi învinuia pe bizantini de introducerea linguriței (ca pe o inovație) și aducea ca mărturie, la vremea aceea (mijlocul secolului al XI-lea), faptul că nu toți ortodocșii o foloseau. Abia din secolul al XII-lea și mai târziu toate izvoarele vorbesc despre folosirea linguriței pentru împărtășirea mirenilor și a clerului inferior. Singura excepție în Răsărit o reprezentau *împărații/ domnitorii/țarii/regii (unși)*, care nu se împărtășeau cu lingurița, ci ca și clericii, luând Sfântul Trup în mână și sorbind din Potir.

În Apus, în ciuda unor ipoteze, lingurița nu a fost folosită niciodată pentru împărtășirea mirenilor, mai ales că romano-catolicii deja de mult timp nu împărtășesc mirenii cu Sfântul Sânge, ci numai cu Sfântul Trup sub formă de azimă.

Mai nou, în unele locuri se simte tendința de a introduce la împărtășirea mirenilor folosirea lingurițelor sterilizate, din pricina refuzului unora de a se împărtăși cu lingurița comună, fapt nicidecum justificat, care vorbește negreșit despre împutinarea și răcirea credinței. Niciodată în istoria Bisericii nu se cunoaște vreun caz de îmbolnăvire prin împărtășirea cu aceeași linguriță.

ACOPERĂMINTELE sau **pocrovețele** (din slavonă) sunt confecționate din același material ca și veșmintele clericilor și se folosesc la acoperirea Sfințelor Vase.

Se cunosc trei feluri de Acoperăminte: două mici, în forma unei cruci cu brațele egale, folosite pentru Disc și pentru Potir, și altul mai mare, în forma unui dreptunghi, numit *aer* (sau *vozduh*, denumirea slavonă) cu care se acoperă ambele Sfinte Vase.

Acoperământul pentru Potir a fost introdus în uzul liturgic probabil de către Sfântul Ioan Gură de Aur, pentru a feri Sfintele Daruri de praf și insecte, iar celelalte Acoperăminte, ceva mai târziu.

Acoperămintele simbolizează scutecele cu care a fost înfășat Mântuitorul la Nașterea Sa. Aerul simbolizează bolta cerească, piatra de la ușa Mormântului și Harul Duhului Sfânt.

ALTE OBIECTE DE CULT

Cădelnița (θυμιατήριον) este un obiect de metal compus dintr-un căuș atârnat de lăntișoare, care se unesc sus într-un mâner cu care se mânuiește cădelnița. În căușul ei se pun cărbuni aprinși, iar peste cărbuni se pune tămâia. Astfel se produce fumul de tămâie care înmiresmează toată biserica și care simbolizează darul Duhului Sfânt. Căușul cădelniței simbolizează pântecul Maicii Domnului, care a purtat în el Cărbunele dumnezeiesc – Hristos Fiul lui Dumnezeu.

Cădelnița se folosește la cădirile (tămâierile) prevăzute de tipic.

Despre întrebuințarea cădelniței găsim mărturii încă în sec. IV la Sf. Efreem Sirul, Ambrozie al Mediolanului, ș.a. Cele dintâi cădelnițe erau foarte simple, având forma unor căușe cu mâner. În prezent astfel de cădelnițe sau păstrat prin mănăstiri și se numesc cățui. Astăzi cu ele uneori tămâiază călugării și maicile atunci când fac anumite slujbe particulare fără preot. Începând cu sec. XII cădelnița primește forma ei din prezent.

La binecuvântarea cădelniței, preotul sau episcopul rostește rugăciunea specială de binecuvântare a tămâiei / tămâierii (vezi Liturghierul).

Epitaful sau Sfântul Aer este o bucată de pânză (o mușama) pe care este pictată sau brodată "Punerea Domnului în mormânt". Epitaful se folosește la slujba Prohodului Domnului în Vinerea Mare, apoi se așează pe Sf. Masă unde se află până la încheierea sărbătorii Învierii Domnului, când se ridică de pe Sf. Masă și se așează în locul unde se păstrează în timpul anului.

La Adormirea Maicii Domnului se folosește un epitaf asemănător pe care este zugrăvită icoana Adormirii.

Litierul este o tava din metal, pe care se pune pâinea, grâul, vinul și untdelemnul când se săvârșește slujba Litiei. Denumirea obiectului este puțin improprie avându-se în vedere confuzia sau mai degrabă identificarea dintre Slujba Litiei și cea a binecuvântării pâinilor.

Aghiasmatarul este un vas din metal de forma unei cupe sau găletușe, folosit pentru păstrarea apei sfințite și la slujbele de stropire cu aghiasmă. Ca stropitor la noi se folosește cel mai des busuiocul, dar se pot folosi și mănunchiuri din alte plante și chiar stropitoarele „artificiale”.

Miritorul este format dintr-un păhăruț în care se toarnă ulei sfințit și o periută cu care se ung credincioșii pe frunte în semnul Crucii la sărbătorile cu priveghere și Polieleu.

Colimvitra este vasul adânc în care se botează pruncii. Colimvitra se mai numește și **cristelniță**. Ea este o imitație a baptisteriului din vechime, dar de proporții mult mai mici, având în vedere că cei mai mulți din cei ce primesc Botezul sunt copii. Și astăzi, dacă se botează cineva matur, trebuie improvizat un baptisteriu care să permită deplina afundare a celui ce de botează.

Cununile (cununiile) sunt două obiecte din metal, în formă de cununi (coroane) împărătești, cu care sunt încununăți mirii la săvârșirea tainei Cununii. În trecut acestea, în cazul oamenilor simpli, se împleteau din flori. De aici vine și expresia de „dezlegare a cununiilor”, căci după opt zile preotul însuși dezlega aceste cununii. Ele simbolizează unirea mirilor și cinstea ce li s-a acordat prin binecuvântarea Bisericii de a întemeia o nouă familie.

METODELE DE CHEMARE

A CREDINCIOȘILOR LA RUGĂCIUNE

În Biserica Ortodoxă credincioșii sunt chemați la rugăciunea comună prin intermediul clopotelor și a toacei.

Sunetul melodios al clopotelor și toacei nu numai că dau de veste despre începutul slujbei, ci produc asupra sufletului creștinesc o acțiune harică, îl umilesc, dar și îl

încurajează. De aceea, mai ales clopotele, se mai numesc “glasul Domnului”. Există în Biserica Ortodoxă chiar și rugăciuni de sfințire a clopotelor.

În același scop, tradiția ortodoxă, mai ales cea bizantină folosește așa-numita **toacă** – o scândură de lemn în care se lovește ritmic cu un ciocănaș confecționat din același material. Ea a apărut pentru prima dată în pustiu Egiptului (sec. IV) și s-a răspândit de aici în tot Răsăritul. Ea se întrebuințează și în prezent numai prin mănăstiri. Toaca simbolizează, după Sfântul Teodor Studitul, “chemarea îngerului lui Dumnezeu”, iar după Sofronie al Ierusalimului și Gherman al Constantinopolului ea reprezintă trâmbița eshatologică sau alarma care cheamă la război împotriva dușmanilor nevăzuți. O tradiție athonită spune însă că toaca reprezintă lemnul lovit de Noe pentru a aduna în corabie (simbol al Bisericii) toate vietățile lumii înainte de potop.⁵⁶ Unii mai spun că toaca are menirea de a ne aduce aminte de baterea cuielor în mâinile și picioarele Domnului atunci când a fost Răstignit.

Deosebim două tipuri de **toacă**: **mare** - care este suspendată într-un loc fix și în care se lovește cu două ciocănașe înainte de slujbele cu Priveghere; și **mică** - care este purtată de paraclisier în jurul bisericii, înainte de slujbele din zilele de rând și în care se lovește cu un singur ciocănaș.

În tradiția bizantină, mai ales la greci și români mai întâlnim și o toacă mică din metal care se numește și **tochiță**.

⁵⁶ TE, n. 12, p.462

Clopotele au început să se folosească în Biserică începând cu sec. VIII, leagănul lor fiind provincia Campania din Italia. De aici ele s-au răspândit în toată lumea creștină.

Clopotele se păstrează în așa-numitele clopotnițe. Clopotnițele sunt niște turlle cu câteva rânduri (uneori foarte înalte, precum cea a lui Ioan cel Groaznic din Moscova – 90 metri) construită deasupra pronaosului sau separat de biserică.

Sunarea clopotelor este de mai multe feluri: *praznical*, când se sună în toate clopotele în 3 stări; *obișnuit*, când se sună într-un singur clopot, de obicei de 12 ori; și *funerar* (morțesc), când se sună pe rând în fiecare clopot (de la mic la mare).

Se mai sună clopotele și în caz de alarmă, incendiu și alte nenorociri.

La auzul clopotelor, creștinii se însemnează cu semnul sfintei Cruci și se roagă în sine zicând: "Slavă Ție, Dumnezeu nostru, slavă Ție" sau "Doamne miluiește".

În Typikon, mai ales în cel al Mănăstirii Sf. Sava avem indicații clare când și cum trebuie bătută toaca și clopotele.

MATERIILE ÎNTREBUINȚATE ÎN CULT.

FOLOSIREA ȘI SIMBOLISMUL LOR

Pentru săvârșirea cultului sunt necesare anumite materii, care sunt binecuvântate ori sfințite și care servesc ca semne simbolice în raport cu adevărul de credință sau ca mijloace necesare la îndeplinirea actelor liturgice. Aceste materii întrebuințate în cult sunt: pâinea, apa, vinul, tămâia, untdelemnul, Sfântul și Marele Mir și luminile.

1. Pâinea are în cultul ortodox o întrebuințare aleasă, ea fiind materia Sfintei Euharistii, instituită de Mântuitorul la Cina cea de Taina.

Întrebuințarea pâinii în cadrul cultului își are originea încă din Vechiul Testament. Melchisedec, regele Salemului, a adus lui Avraam ca jertfă de mulțumire pâine și vin, el fiind preotul Dumnezeului celui Preaînalt (Facere 14,18). Lui Moise îi poruncește Dumnezeu: „Pe masă să pui pâinile punerii înainte” (Ieșire 25,30). Iar la Levitic 2, 4 e scris: „Dacă însă vrei să aduci jertfă prinosului de pâine din aluaturi coapte în cuptor, să aduci pâine din făină bună de grâu...”.

În Noul Testament, Mântuitorul zice despre Sine: „Eu sunt pâinea vieții, cel ce vine la

Mine nu va flămânzi și cel ce crede întru Mine nu va înseta niciodată” (Ioan 6,35).

Pâinea a fost aleasă de Mântuitorul ca materia care, prin sfințire, se preface în Trupul Său, pentru ca pâinea a fost în toate timpurile hrana cea de toate zilele a omului. Ea a fost și este socotită ca indispensabilă întreținerii vieții omului pe pământ. În Rugăciunea Domnească ne rugăm pentru „pâinea noastră cea spre ființă...” (Matei 6,11). Așa precum e indispensabilă pâinea de fiecare zi pentru viața trupească, tot așa este necesară și indispensabilă pâinea cea spirituală, adică „Trupul lui Hristos” pentru viața spirituală a omului. În al doilea rând, pâinea este alimentul rezultat din munca stăruitoare și grea a omului. Prin câte lucrări nu trece până să ajungă a fi mâncată? Tot așa și pe plan spiritual, pentru a dobândi Trupul lui Hristos prin împărtășire, se cer din partea credinciosului înfrânare, căință, mărturisirea păcatelor și dezlegarea dată de preot, rugăciunea și altele.

În al treilea rând, din cele mai vechi timpuri în mod simbolic viața omului a fost întruchipată prin pâine. Sf. Ioan Hrisostom zice: „Făina este corpul, dospeala este sufletul, sarea este mintea, iar apa este duhul”.

Pâinea se aduce de către credincioși la altar sub formă de pâinișoare mici, numite *prescuri (prosfore)*, având pe ele un sigiliu (o pecete) în formă pătrată, ceea ce arată că Sf. Jertfă se aduce de către preot pentru toți credincioșii din cele patru laturi ale lumii. Prescura închipuie mana din pustie și pâinea pregătită de Sfinții Apostoli pentru Cina cea de Taină. Prescurile din care s-a proscomidit, tăiate în bucăți, se împart credincioșilor la sfârșitul Sfintei Liturghii sub formă de anaforă sau *antidor*, denumire care arată că anafora se dă „în loc de dar” credincioșilor care nu se pot împărtăși la Sf. Liturghie. Pâinea se mai întrebuințează și la slujba Litiei, sub denumirea de *artos* (care în grecește înseamnă pâine); pâinile de la Litie ne amintesc de cele cinci pâini cu care Domnul a săturat cinci mii de bărbați în pustie (Matei 14,17-21).

2. *Vinul* este întrebuințat în primul rând la Sf. Liturghie, pentru prefacerea lui în Sfântul Sânge al Domnului; se mai întrebuințează la sfințirea bisericilor, la slujba cununiei, la Litie, la slujbele de înmormântare, pentru stropirea trupurilor celor adormiți etc.

Încă din Vechiul Testament vinul era considerat ca aliment cu rol vindecător și întăritor pentru organismul omului, precum se vede și din sfatul dat de Sf. Apostol Pavel ucenicului său Timotei (I Tim. 5,23).

În Noul Testament, Mântuitorul preface apa în vin la nunta din Cana Galileii (Ioan II,

1-11) și Însuși Mântuitorul S-a asemănat pe Sine cu via (butucul viței), iar pe ai Săi cu mlădițele. Vinul pentru Sf. împărtășanie trebuie să fie din struguri, curat, neoțetit, neamestecat cu nimic și de culoare roșie (adică nici neagră, nici roză)⁵⁷. Singur preotul toarnă în el apa la proscomidie, închipuind sângele și apa care s-au scurs din coasta Mântuitorului când a fost împuns cu sulița; de asemenea, după prefacerea Sfințelor Daruri se toarnă apă caldă în Sf. Potir, spre a închipui căldura trupului și sângelui Domnului, cu care ne împărtășim. Vinul de la Cina cea de Taină tot era amestecat cu apă căci evreii niciodată nu beau vinul curat, ci amestecat cu apă. Apa însă trebuie să fie în cantități mici încât să nu schimbe gustul sau culoarea vinului.

3. Apa constituie un element de bază în serviciul cultului, întrebuintându-se amestecată cu vinul la Sf. Liturghie, ca materie a tainei la slujba botezului, la Agheasma mare și la Agheasma mică, la sfințirea vaselor, veșmintelor și a altor obiecte care sunt necesare cultului sau care sunt de folos credincioșilor.

În Vechiul Testament apa era socotită ca simbol al curăției și al împăcării.

În Noul Testament, Mântuitorul a sfințit firea apelor prin botezul Său în apa Iordanului, precum se spune în cântările de la slujba Bobotezei. Ca și pâinea, apa este un element natural indispensabil în viața omului; ea astâmpără setea, întărind puterea de muncă a trupului, spală necurăția, fiind simbolul cel mai potrivit al curăției spirituale, și este de neînlocuit în viața casnică și gospodărească. De aceea apa este atât de mult întrebuintată și în cult, ea fiind binecuvântată prin diferite ierurgii pentru trebuințele omului (la săparea și darea în folosință a fântânilor, la vreme de secetă, la binecuvântarea ogoarelor etc.).

4. Tămâia este suc (rășina) unor arbori, care, ajungând în contact cu aerul, se încheagă la fel ca și rășina brazilor. Ea era adusă ca ofrandă la templul iudaic, iar în creștinism este considerată ca un prinos sfânt, al cărui fum înmiresmat însoțește toate actele cultului.

În cultul Vechiului Testament trebuiau să se aducă dimineața și seara sacrificii de tămâie pe altarul special amenajat în Cortul Mărturie și apoi în templu, numit *altarul*

⁵⁷ Biserica Ortodoxă, spre deosebire de cea Romano-Catolică, nu acceptă decât vinul roșu. Doar Biserica Ortodoxă Română, probabil printr-o influență latină, acceptă și vinul alb pentru săvârșirea Euharistiei. Deși acest lucru nu poate fi calificat drept erezie, este totuși o gravă încălcare a Tradiției Bisericii.

tămâierii (Ieșire 30:1-8); pe acest altar nu se ardea numai tămâie curată, ci erau amestecate încă patru ingrediente (Ieșire 30:34). Proorocul Maleahi (1:11) prezice că după venirea lui Mesia se va aduce jertfă de tămâie de la răsăritul soarelui până la apus.

În cultul creștin găsim întrebuințarea tămâiei încă din cele mai vechi timpuri. Astfel, Canonul 3 al Sfinților Apostoli spune: „...Dar să nu fie iertat a se aduce altceva în altar decât untdelemn pentru candelile și tămâie la vremea aducerii înaintea”. Sf. Ap. Pavel în epistolele sale, inspirat de tămâierile din Vechiul Testament, zice că Mântuitorul S-a dat pe Sine jertfă lui Dumnezeu pentru noi „spre *miros de bună mireasmă*” (Efes. 5:2), iar la II Cor. 2:15, vorbind despre Apostoli, zice că ei sunt lui Dumnezeu „*bună mireasmă*”.

Trebuie însă să precizăm că în perioada persecuțiilor, tămâia nu era unanim acceptată din cauza că acest lucru era asociat cu tămâierile aduse zeităților păgâne. După anul 313 această atitudine s-a schimbat radical.

Despre folosirea tămâiei în cadrul Sfintei Liturghii găsim mențiuni în rânduiala Liturghiei Sfântului Iacob, a Sfântului Marcu și în Liturghiile Sfinților Vasile și Ioan Gură de Aur, unde avem și formule speciale de binecuvântare a tămâiei folosită la cădere.

Dar tămâierea nu era folosită numai în cadrul Sfintei Liturghii, ci și la alte sfinte slujbe și manifestări de cult, la: procesiuni, înmormântări și altele. Obligația tămâierii o aveau diaconii; de aceea Sf. Arhidiacon Ștefan este zugrăvit de obicei cu o cădelniță în mână. Din pricina mirosului plăcut pe care îl răspândește, înmiresmând aerul și alungând miasele, tămâia în Sf. Scriptură este privită ca un simbol al rugăciunilor pioase, care, asemenea fumului de tămâie, se ridică în sus, ca unul dintre cele mai prețioase daruri de jertfă aduse lui Dumnezeu (vezi Ps. 140:2). Astfel de daruri au fost aduse și pruncului Iisus de către magi: aur, smirnă și tămâie. *Smirna* este tot un fel de tămâie, însă mai de preț și cu un miros mai plăcut decât al tămâiei.

Tămâierea are două înțelesuri: când se tămâiază persoane sfinte sau icoane, ea este semn de venerație și respect, iar când se tămâiază lucruri asupra cărora se invocă trimiterea harului de la Dumnezeu – Tatăl, simbolizează harul Sfântului Duh, care ni se trimite de sus, după cum spune și rugăciunea tămâierii. Precum am spus mai sus, ea este simbolul rugăciunilor noastre, care se înalță spre Dumnezeu ca fumul de tămâie. Cei douăzeci și patru de bătrâni din viziunea Sfântului Ioan Evanghelistul au căzut înaintea Mielului având fiecare alăute și năstrape de aur pline cu tămâie, care sunt rugăciunile

sfinților (Apoc. 5:8). Același înțeles îl au și cuvintele Psalmistului, când zice: „*Să se îndrepteze rugăciunea mea ca tămâia înaintea Ta, ridicarea mâinilor mele (este ca o) jertfa de seară*” (Ps. 140:2). Pentru tămâierile sau cădirile din rânduiala sfintelor slujbe se întrebuițează *cădelnița (cățuia sau tămâierul)*, în care se pune tămâia și despre care s-a vorbit la obiectele de cult.

5. Untdelemnul este un produs vegetal, folosit ca hrană, ca element vindecător, dar și ca materie de luminat (prin ardere).

În Vechiul Testament se pune pe altar, ca ofrandă adusă Domnului, pe lângă pâine și vin, și untdelemn (Levitic 2:2). Cu untdelemn erau unși arhieriei, profeții și împărații, închipuind prin aceasta mila și îndurarea lui Dumnezeu. În alte locuri din Sf. Scriptură a Vechiului Testament untdelemnul apare și ca simbol al binecuvântării lui Dumnezeu, al păcii, al puterii, al tăriei și al biruinței (vezi Facere 8:11; I Regi 10:1; III Regi 1:45 și 19:16).

În Noul Testament citim că untdelemnul tămăduiește rănilor, cum se vede din parabola cu samarineanul milostiv (Luca 10:30 și urm.), iar în pilda celor 10 fecioare (Matei 25:1 și urm.) este simbolul înțelepciunii, al milosteniei și al iubirii. Se folosește la Taina Sfântului Botez, la sfințirea bisericilor, la miruirea credincioșilor, la taina Sfântului Maslu și intră ca element component în alcătuirea Sfântului Mir.

În primele secole creștine exista o singură rânduială de sfințire a untdelemnului, valabilă atât pentru Botez și Maslu, cât și

6. Sf. Mir este untdelemn amestecat cu vin natural și cu diferite arome, în număr de 38, sfințit de soborul episcopilor prezidat de Patriarhul Bisericii, în Joia Patimilor, la Liturghia Sfântului Vasile cel Mare, care se săvârșește atunci. El se întrebuițează la Sfânta Taină a Mirungerii, la sfințirea bisericilor și la sfințirea antimiselor, iar actul sfințirii lui constituie una din formele prin care o Biserică națională autocefală își afirmă independența și autocefalia. Sfințirea se săvârșește nu în fiecare an, ci la interval de câțiva ani, după trebuința, slujba sfințirii făcându-se după o anumită rânduială, cu titlul „Rânduiala la prepararea, fierberea și sfințirea Mirului”.

Numărul mare al esențelor care intră în compoziția Sfântului Mir simbolizează mulțimea darurilor Duhului Sfânt, care se revarsă asupra credinciosului în momentul ungerii cu Sf. Mir, la rostirea formulei „Pecetea darului Duhului Sfânt”, precum și asupra

bisericilor și antimiselor sfințite prin el.

7. Lumina în biserică. Dumnezeu, în bunătatea Sa nemărginită, a dat omului neprețuite daruri, spre a-i face viața mai ușoară și mai plăcută. Printre aceste daruri este și lumina, care este absolut necesară atât pentru viața și activitatea omului, cât și pentru toate viețuitoarele și plantele. Ea dă viață și roadă semănăturilor, îmbospătează atmosfera și are o influență binefăcătoare asupra psihicului omului. De aceea, multe popoare păgâne din antichitate aveau cultul soarelui, al lunii și al focului, aducând prin aceasta un semn de recunoștință luminii răspândite de aștri și de foc, așa cum au fost de ex., mezii, perșii și apoi romanii. În urma săpăturilor arheologice făcute pe locurile unde erau odată temple ale diferitelor popoare, s-a constatat că aceste locașuri de închinare erau luminate cu ajutorul focului în timpul săvârșirii cultului.

În Vechiul Testament Dumnezeu a poruncit lui Moise ca fiii lui Israel să aducă la Cortul Mărturieii *„untdelemn curat pentru luminat, stors din măslină, ca să ardă sfeșnicul în toată vremea în cortul adunării...”* (Ieșire 27:20), iar la Numeri 8:2 scrie: *„Vorbește lui Aaron și-i spune: când vei pune candelile în sfeșnic, ca să lumineze partea cea dinaintea lui, să aprinzi în el șapte candelile...”*. De asemenea în templul lui Solomon se găseau 10 sfeșnice de aur înaintea Sfintei Sfintelor (III Regi 7:49).

În Noul Testament vedem că, atunci când Mântuitorul a serbat Cina cea de Taină, fiind seară, au fost folosite lumini pentru luminarea foișorului. Iar Sf. Apostol Pavel, găsimdu-se în Troada, a săvârșit frângerea pâinii și a prelungit cuvântul până la miezul nopții. *„Iar în camera de sus, unde eram adunați, erau multe lumini aprinse* (Fapte 20:7-8).

În decursul istoriei creștinismului aflăm nenumărate dovezi despre întrebuințarea luminii în cadrul cultului. Așa, pe la anul 250, în epistola lui Corneliu, episcopul Romei, adresată episcopului Fabian al Antiohiei, se amintește că între clericii inferiori erau și *acoluții*, ca ajutori mai apropiați ai episcopilor și preoților, și printre alte atribuții ei aveau și pe aceea de a aprinde lumânările. Iar Sf. Grigorie de Nyssa, cu ocazia înmormântării surorii sale Macrina, spune: *„De o parte și de alta, mergeau înaintea noastră, în ordine obișnuită, nu puțină mulțime de diaconi și clerici mai mici, care purtau în mâini făclii de ceară”*. De asemenea, Canonul 3 Apostolic prevede ca la Altar să nu se aducă altceva decât untdelemn pentru candelă și tămâie, iar Canonul 72 Apostolic prevede pedepsirea aceluia care ar lua din sfânta biserică ceară sau untdelemn.

Din cele expuse, se vede că lumina a fost întrebuințată în cadrul cultului de la începutul creștinismului, fiind privită ca jertfă și simbol, întrucât ea simbolizează pe Dumnezeu, Care ne dă viață și ne luminează în toate caile noastre. Ea exprimă bucuria, perfecțiunea, lumina divină, după cum zice Psalmistul: „Că la Tine este izvorul vieții, întru lumina Ta vom vedea lumină” (Ps. 35:9); iar Mântuitorul se numește pe Sine lumină, arătând oamenilor că, pentru a se mântui, trebuie să vină la lumină și să umble în ea (vezi Ioan 1:4-9; 3:19-21; 8:12; 12:35-36, ș.a.).

Azi în biserică se întrebuințează de preferință lumânări de ceară, ca și în trecut, întrucât ceara se culege de albine din cele mai curate și bine mirositoare flori, iar albina este privită ca model al fecioriei și al curăției.

În prezent, se folosește în biserici și lumina electrică, care este îngăduită, fiind vorba de un progres al tehnicii în folosul omului. Este bine însă să lăsăm în seama lumânărilor și a candelor tradiționale lumina în sens religios, sau ca simbol în cult.

*** **

PERSOANELE LITURGICE

CLASIFICAREA CLERULUI BISERICESC SUPERIOR

Ierarhia bisericească (clerul⁵⁸) este o instituție de origine dumnezeiască. Pe de o parte ea este o continuare la un nivel superior, a preoției Vechiului Testament, iar pe de altă parte, începutul și puterea harismatică a ierarhiei vin, prin Sf. Apostoli, de la Mântuitorul Hristos, care după cuvântul psalmistului este “preot în veac după rânduiala lui Melchisedec”. Preoții Legii Vechi aduceau jertfe sângeroase, iar preoții Legii Noi aduc jertfă de laudă – nesângeroasă și sunt mijlocitori între Dumnezeu și oameni și invers.

Cele trei trepte ale clerului: 1) diaconia, 2) preoția și 3) arhieria, apar încă din a doua jumătate a primului secol, imitând treptele preoției Vechiului Testament. Clerul este format din bărbați vrednici, care prin punerea mâinilor (hirotonie) – primesc harul sfințitor al Preoției⁵⁹, pe când în Vechiul Testament harul se dădea prin ungere. Treapta cea mai înaltă a clerului este arhieria.

EPISCOPUL (ἐπίσκοπος – supraveghetor) sau **arhiereul** (ἀρχιερέυς – „mai marele preoților”), în virtutea puterii harului ce-l deține, are următoarele împuterniciri principale: **a)** este întâi-stătătorul unei comunități de creștini și conducătorul clericilor din eparhia (dioceza/regiunea) sa; **b)** poate săvârși toate Sfintele Taine și ierurgiile, fără nici o excepție și **c)** are dreptul de a transmite, prin hirotonie, puterea harismatică, fie deplină (altor arhieriei), fie parțială (preoților și diaconilor).

Arhieriei sunt urmașii direcți ai Sfinților 12 Apostoli, de la care au moștenit, prin succesiunea neîntreruptă a hirotoniei, legătura harică sfințitoare, care se va păstra în Adevărata Biserică Ortodoxă până la sfârșitul veacurilor. Deci, prin succesiune apostolică, arhieria episcopilor de azi se trage din arhieria apostolilor și, respectiv, din cea a lui Hristos. Hirotonia unui episcop, spre deosebire de cea a preotului sau diaconului, reprezintă o expresie a sinodalității Bisericii, tocmai de aceea ei se hirotonesc după aprobarea Sinodului Bisericii Locale, de alți trei sau, în caz de nevoie, de doi arhieriei. Momentul hirotoniei este la Sfânta Liturghie, înainte de a se citi Apostolul. Hirotonia arhiereului se

⁵⁸ Cuvântul „cleric” din limba greacă înseamnă „ales”.

⁵⁹ Aici cuvântul „preoție” are un sens larg de „om sfințit pentru a aduce jertfă”, prin aceasta înțelegându-se de fapt toate treptele ierarhiei superioare și mai ales arhieria și însăși preoția.

face cu Evanghelia deschisă pe cap, aceasta făcând aluzie la învățătura Bisericii că episcopul este autoritatea învățătoarească supremă într-o eparhie și el este obligat de Canoane să predice la fiecare slujbă.⁶⁰

Arhiereul e hirotonit numai pentru o eparhie și își exercită slujbele și poate predica doar în limitele eparhiei sale. În funcție de eparhia pe care o păstoresc sau de meritele personale deosebite⁶¹, arhieriei se numesc: patriarhi, exarhi, mitropoliți, arhiepiscopi, episcopi și arhieriei vicari. În trecut exista și instituția horepiscopilor, adică a episcopilor de la sate, care erau dependenți de episcopii din cetate și nu aveau dreptul să hirotonească. Cu timpul, locul lor a fost ocupat de preoți.

Episcopul care conduce o Biserică Autocefală dintr-o anumită țară se numește patriarh (din greacă „patria” – neam și „arhon” – conducător). Mitropoliții, arhiepiscopii și episcopii sunt arhieriei care conduc o oarecare regiune dintr-un anumit patriarhat. Arhieriei care nu au eparhie și activează pe lângă un mitropolit sau arhiepiscop se numesc vicari. Exarhul este de obicei un mitropolit care conduce unele comunități creștine din alt patriarhat⁶².

În ce privește puterea harică, toți arhieriei sunt absolut egali, indiferent de funcțiile canonic-administrative sau titlurile onorifice pe care le pot avea.

Începând cu secolele al VII-lea–al VIII-lea s-a generalizat și a devenit obligatorie tradiția ca arhieriei să provină din rândul monahilor. Ei pot binecuvânta cu ambele mâini, după exemplul Mântuitorului (Luca 24:50), și trebuie să fie pomeniți la Ectenii în eparhiile lor, cât și în alte eparhii atunci când slujesc sau asistă la serviciul divin.

A doua treaptă a clerului este preoția.

PREOTUL (ἱερεὺς – sfințit; λειτουργός – slujitor) sau presbiterul (πρεσβύτερος – bătrân) era considerat la început ca urmaș al celor 70 de ucenici ai Domnului și ca simplu ajutor al episcopului. Dar din secolele al II-lea–al III-lea înainte, când numărul comu-

⁶⁰ Legat de aceasta, în Biserică există o veche tradiție ca majoritatea cărților religioase, mai ales cele de cult, să se tipărească cu binecuvântarea chiriarhului. Nu există însă vreun Canon care să reglementeze acest lucru. Aceasta poate și din cauză că în trecut nu exista tiparul și activitatea editorială era necontrolabilă.

⁶¹ Dreptul Canonic bizantin, din vechime și până acum, numește pe ierarhul unei eparhii în funcție de eparhia pe care o conduce: episcopie, arhiepiscopie, mitropolie sau patriarhie, după ordinea din dipticul local. Deci un ieromonah poate chiar din momentul hirotoniei sale ca arhieru să fie direct patriarh, dacă este ales pentru scaunul de patriarh, sau să fie mitropolit, dacă este ales pentru scaunul de mitropolit. Cazuri de acestea au fost destule și, teoretic, ele sunt posibile și astăzi. Regulamentul Bisericii Ruse însă prevede ca titlurile ierarhilor să se dea în funcție de meritele personale, indiferent de importanța administrativă sau istorică a eparhiei.

⁶² Tot exarh se mai numește și arhimandritul însărcinat cu supravegherea mănăstirilor dintr-o anumită eparhie.

nităților creștine a început să sporească, necesitățile lor nu mai puteau fi satisfăcute de episcopii singuri. Astfel, preoții au devenit, cu binecuvântarea episcopilor, locuitorii lor permanenți în parohiile din orașe și sate, săvârșind cele sfinte în numele și în locul episcopilor, în același timp fiind și reprezentanții credincioșilor din parohie înaintea episcopilor.

În virtutea harului primit la hirotonie, preotul poate săvârși în parohia sa toate slujbele, Laudele și Sfintele Taine (cu excepția Tainei Preoției), toate sfințirile (cu excepția sfințirii Antimiselor și a Sfântului Mir).⁶³

Preotul – iereu – care are anumite funcții administrative sau merite personale primește rangul de protoiereu (din greacă, „primul preot”). Acest titlu, cât și orice altă decorație sau titlu administrativ sau onorific⁶⁴ nu dau nici o putere deținătorului decât numai întâietatea după cinste. În Biserica Rusă mai există și rangurile onorifice de *protoiereu mitrofor* și de *protopresbiter*.

Spre deosebire de preoții de mir (căsătoriți), preoții călugări se numesc ieromonahi. Conducătorii (stareții) mănăstirilor se numesc egumeni și arhimandriți.

Fără binecuvântarea episcopului, ieromonahul nu poate sluji în vreo parohie.

Drept semn că n-are deplinătatea puterii sacramentale, preotul binecuvântează cu o singură mână (dreapta).

A treia treaptă a clerului este diaconia.

DIACONUL (διάκονος – servitor) are astăzi funcții liturgice mult mai restrânse decât le avea în primele secole. La început, pe lângă atribuțiile pe care le are astăzi, el ajuta la stabilirea și restabilirea ordinii în biserică, la săvârșirea Botezului, la organizarea agapelor, ducea Sfintele Taine la bolnavi acasă și avea grijă de pregătirea materiilor de cult: pâine, vin, ulei, tămâie etc. Până prin secolul al XII-lea (și chiar mai târziu), tot diaconii săvârșeau Proscomidia. Un alt rol al diaconilor era de a supraveghea catehumenii. Dispariția treptată a unora din instituțiile Bisericii primare – ca agapele, catehumenatul, penitența publică ș.a. – a atras după sine, în chip firesc, atât împușinarea funcțiilor liturgice ale diaconilor, cât și

⁶³ Preotul poate sfinți biserica pentru un anumit timp, ca să poată sluji în ea, dar numai având permisiune scrisă de la episcop.

⁶⁴ În Biserica Ortodoxă Rusă sunt cele mai multe decorații pentru preoți – unele dintre ele nemotivate. Ele sunt următoarele: bedernița, scufia colorată, camilafca, crucea aurită, palița, crucea cu podoabe, mitra. Chiar dacă unele sunt acceptate și de alte Biserici, mitra nu este acceptată de nimeni, decât pentru arhierii.

scăderea numărului diaconilor, mai ales la sate, până ce s-a ajuns la situația de astăzi, când întâlnim diaconi numai pe la catedrale, la mănăstiri și la unele biserici din orașe.

Neavând puterea harică de a sluji cele sfinte (ci doar de a ajuta), diaconul nu poate sluji niciodată singur, ci totdeauna cu arhiereul sau cu preotul.⁶⁵

Astăzi rolul principal al diaconului este rostirea Ecteniilor, citirea Sfintei Scripturi și cântarea. Ecteniile reprezintă un șir de cereri pe care diaconul le rostește din fața Altarului.

Diaconii în serviciul divin închipuiesc pe Sfinții Îngeri, care neîncetat slujesc la tronul lui Dumnezeu. Diaconii călugări se numesc ierodiaconi. Diaconia are și gradele onorifice de *protodiacon* (la diaconii de mir/căsătoriți) și *arhidiacon* (la călugări).

Ei nu binecuvântează cu mâna.

La romano-catolici, diaconii aproape că nu mai au nici o atribuție liturgică, deoarece ei au exclus Ecteniile, iar protestanții numesc diacon pe un pastor inferior, care se ocupă cu serviciile sociale.

CLERUL INFERIOR – CLASIFICAREA ȘI FUNCȚIILE LUI

Pe lângă ierarhia celor trei trepte, sau a clerului propriu-zis, a luat naștere încă de la început o nouă categorie de slujitori ai cultului sau persoane ajutătoare ale clerului, pentru a îndeplini serviciile secundare și mai modeste ale cultului. Toți aceștia erau instituți de către episcopi prin *hirotésie* – punerea mâinilor făcută în afara Altarului – și socotiți ca făcând parte din clerul inferior.

Unele din treptele clerului inferior s-au născut în timpurile de prigoană (sec. II-III), altele – cele mai multe – după pacea Bisericii, în sec. IV-VI. Cele mai importante trepte ale clerului inferior sunt: diaconița, ipodiaconul, anagnostul și psaltul.

1) **Diaconițele** (*αἱ διάκονοι*) sunt menționate și în Sfânta Scriptură (Romani 16:1)⁶⁶. Consacrarea lor se făcea prin hirotésie. Ele ajutau la botezul și mirungerea femeilor și

⁶⁵ Fără binecuvântare, diaconul nu poate nici să îmbrace veșmintele, nici să tămâieze, nici să rostească Ecteniile și nici să ia cele sfinte (Evanghelia, Sfântul Disc ș.a.) până nu i le dă preotul.

supravegheau ordinea din biserică în rândul femeilor. Ca și diaconii, ele purtau orar, dar nu se împărtășeau în altar. Instituția diaconițelor a dispărut în sec. V-VI în Apus și în sec. XII în Răsărit. Apariția și dispariția acestei trepte s-a datorat unor necesități concrete ale Bisericii din acele vremuri.

2) **Ipodiaconii** (ὁ ὑποδιάκονος - subdiaconii) au apărut la sfârșitul sec. II – începutul sec. III și se întâlnesc și astăzi în Biserică ca treaptă pregătitoare pentru diacon. Aveau în trecut numeroase sarcini: păzeau ușile bisericii în timpul slujbelor, supravegheau ordinea și liniștea în biserică, ajutau arhierelui să se îmbrace în veșminte, să se spele pe mâini, ajutau pe diaconi în slujba altarului, ajutau la Sf. Botez, aveau grijă de Sfintele Vase, de mormintele martirilor, de iluminarea bisericii, de ordinea în biserică și de toate cele necesare pentru serviciul divin.

Ipodiaconii hirotesiți se pot atinge, de Proscomidiar și de Sf. Masă, pot să deschidă Sf. Uși, dar, după canoane, n-au voie să se căsătorească după ce au primit hirotesia. Anume din acest motiv, cei care ajută astăzi la anumite servicii ale Altarului, mai ales la slujbele arhieresti, nu sunt hirotesiți, ca să fie liberi de a se căsători. La fel ca și diaconițele, ei se împărtășeau în afara altarului.

3) **Anagnoștii** (ὁ ἀναγνώστης / *lector* - citeții) istoric apar înaintea ipodiaconilor, dar au o importanță mai mică. Slujirea lor nu este legată de altar, ci aveau funcția lor principală să citească cele rânduite la sfintele slujbe (cu excepția Evangheliei) și să păstreze cărțile de cult. Tot citeții aveau grijă și de lumânări, dar cu timpul slujirea lor s-a restrâns doar la strană. Tot aceștia ajutau și la lucrarea de catehizare.

Astăzi această treaptă este doar o pregătire pentru ipodiacon.

4) **Psalții** (ὁ ψάλτης / *cantor* - cântăreț) erau ajutorii citeților, având însărcinarea de solist și dirijor. Această treaptă a apărut mai târziu, când cântarea bisericească s-a dezvoltat și s-a complicat.

La început cântau toți creștinii din biserică, iar citeții îi dirijau; cu timpul cei mai iscusiți citeți au fost numiți psalți și ei aveau menirea să execute cântările mai grele. Totuși, această slujire nu a fost instituită pentru a-i înlocui pe credincioși, ci doar pentru a organiza mai bine cântarea liturgică.

⁶⁶ Treapta lor se deosebea de alte 2 trepte clericale ocupate de femei: bătrânele (πρεσβύτιδες) sau fecioarele (αἱ παρθένοι) - care nu aveau funcții liturgice.

Această treaptă se păstrează și astăzi în toate Bisericile, dar fără hirotésie.

Primul dintre psalți se numește protopsalt.

În Biserica Ortodoxă din prezent aproape toate serviciile inferioare le îndeplinesc **paracliserii**⁶⁷, iar treptele de citeț și ipodiaton au rămas doar ca trepte premergătoare spre diaconie.

În trecut mai existau și alte trepte consacrate tot prin hirotésie și care astăzi au dispărut:

5) *exorcistul* – aveau grijă de demonizați (energumeni). La început aceasta era o harismă, iar mai târziu a devenit o treaptă a clerului inferior consacrată prin hirotésie. Eu săvârșeau și ritualul de exorcizare înainte de botez (pe care astăzi îl săvârșește preotul).

6) *ostiarul* (portarii și ușierii); și

7) *groparul*.

Un rol destul de important și chiar activ în cult îl au și **mirenii**, fără de care nu se pot oficia slujbele bisericesti. Acești nu numai că sunt membri deplini ai Bisericii, ci chiar participă prin preoția lor universală (I Petru 2,9) la preoția sacramentală, care e distinctă de prima. Aceste două feluri de preoție nu se pot confunda.

În trecut, când întreaga Biserică dădea răspunsurile la ectenii și interpreta imnele și cântările bisericesti, **rolul laicilor** era mai mare, dar cu timpul acesta s-a diminuat puțin, dar nu poate dispărea complet.

⁶⁷ Aceștia ar trebui să fie bărbați evlavioși care se mărturisesc și se împărtășesc mai des și care, să aibă o binecuvântare specială de la episcopul locului. Acest lucru nu este prevăzut de vreun Canon în mod expres, dar poate fi înțelesă la o interpretarea dinamică a altor Canoane.

VEȘMINTELE LITURGICE

Prin veșminte liturgice subînțelegem îmbrăcămintea specială pe care o folosesc slujitorii cultului în serviciul divin.

Pentru a se deosebi de mireni, slujitorii sunt obligați prin Canonul 27 al Sinodului V-VI (Trulan) și Canonul 16 al Sinodului VII să poarte întotdeauna costumul clerical – dulama / caftanul. Aceasta nu este însă un veșmânt liturgic și nu se sfințește, ci doar se binecuvintează spre a fi purtată și nu au vreo rugăciune de sfințire. La fel și rasa. Tradiția Bisericii recunoaște doar dulamele și rasele de culoare neagră.

Veșmintele propriu zise, au o întrebuințare liturgică. Întrebuințarea lor în Biserica Ortodoxă este foarte veche. Încă de la început clericii, pentru a oficia serviciul divin, îmbrăcau anumite haine pe care le foloseau numai în acest scop. Unele din aceste veșminte erau confecționate după modelul celor din Vechiul Testament, iar altele – în concordanță cu semnificația tainică a cultului ortodox, ajungându-se treptat la forma din prezent.

La început toate veșmintele erau de culoare albă ca simbol al curăției. Mai târziu, însă, din sec. IV, au început să fie folosite și alte culori: roșie, galbenă-surie, verde, albastră, violetă-purpurie și neagră, fiecare având semnificația ei.

Prin forma, culoarea și calitatea lor, veșmintele sfinte contribuie în mod deosebit la sporirea frumuseții și splendorii cultului divin ortodox și formează o atmosferă tainică în slujbă.

Deoarece în ierarhia noastră bisericească există trei trepte, avem și veșminte speciale pentru fiecare treaptă: diaconești, preoțești și arhieriești. Sensul și simbolul fiecărui veșmânt este de obicei sugerat de rugăciunea care se citește la îmbrăcarea veșmântului respectiv (*vezi Liturghierul*).

Veșmintele diaconești

În timpul slujirii, diaconii îmbracă trei veșminte: stiharul, orarul și mânecutele.

Stiharul (στικχιόριον) este un veșmânt cu mâneci, lung și larg, care acoperă tot corpul. El este primul veșmânt liturgic și de aceea este comun tuturor treptelor clerului. Acesta provine de la o haină exterioară care era numită la modul general tunică sau manta (χειτόν), menționată de mai multe ori în Sfânta Scriptură.

Stiharul simbolizează curăția îngerilor. Stiharul cu râuri albe și roșii simbolizează sângele și apa care au curs din coasta Mântuitorului pentru viața lumii (Simeon al Thesalonicului).

În prezent, stiharul preoțesc și arhieresc diferă puțin de cel diaconesc: el este dintr-un material mai subțire și mai puțin ornamentat și are mânecile mai înguste, având la capăt și niște șireturi ce se înfășoară în jurul mâinii.

Orarul (ὀράριον) este o fâșie de pânză lungă și îngustă de 10-15 cm., împodobită cu cruci pe care diaconul o poartă pe umărul stâng. La rostirea ecteniilor, diaconul apucă cu trei degete ale mâinii drepte capătul din față al orarului și-l ridică la nivelul umerilor sau gurii, invitând astfel pe credincioși la rugăciune. Unii chiar au considerat că cuvântul „orar” provine de la latinescul *oro, orare - a se ruga*. Aceasta ar fi într-o legătură cu un vechi obicei de la sinagogă când mai marele sinagogii ridica o batistă în sus pentru a semnala momentul citirii din Lege.

Alții cred însă că orarul era folosit la început ca un șervețel cu care erau șterși la gură credincioșii după împărtășirea cu Sfintele Taine.⁶⁸ În sfârșit, unii canoniști bizantini derivă denumirea orarului de la verbul *ὀράω*, care înseamnă *a vedea, a observa*, fiindcă cei ce poartă orarul trebuie să fie cu toată luarea aminte la săvârșirea Sfintelor Taine și la cele ce se întâmplă în sfântul locaș.⁶⁹

Orarul care înfășoară corpul pe sub mâna dreaptă se numește „orar mare” și este o distincție dată unor diaconi pentru anumite merite. În unele Biserici locale (la greci, sârbi și români) a dispărut „orarul mic” încât toți diaconii, chiar la hirotonie primesc „orarul mare”.

Orarul simbolizează aripile îngerilor, de aceea pe el uneori sunt scrise cuvintele „Sfânt, Sfânt, Sfânt”.

Mânecuțele (ἐπιμανίκια) sunt niște fâșii de stofă care înfășoară mâinile diaconului în formă de manșete. Proveniența acestui veșmânt nu este prea clară și el nu are corespondent în Vechiul Testament. S-au emis mai multe ipoteze privind originea mânecuțelor, dintre care cea mai probabilă este următoarea. La început acestea reprezentau niște benzi brodate care înfrumusețau mânecile de la stiharul sau sacosul arhierelui, dar

⁶⁸ Vezi tâlcuirea Canonului 23 Laodiceea în Pidalion, Ed. București 1992, p.340.

⁶⁹ A se vedea comentariile lui Teodor Balsamon și Matei Vlastaris în Sintagma Atheniană III, 191 și VI, 252., apud LG 1993, p.614.

aveau și funcția de șireturi pentru a lega mânecile largi ale veșmintelor în anumite momente speciale. Sf. Gherman al Constantinopolului (sec. VIII) este primul care menționează acest obicei cu referire la cult și arată și sensul simbolic al acestor șireturi – cel al legăturilor cu care a fost legat Mântuitorul în timpul patimilor Sale (Ioan 18:12). Cu timpul acestea au devenit veșminte aparte, iar mânecile stiharului și sacosului s-au scurtat destul de mult.

La început mânecuțele erau îmbrăcate doar de arhierii și doar la Liturghie. Abia mai târziu, prin sec. XV, acestea au început a fi folosite și de preoți, iar de prin sec. XVII-XVIII și de diaconi⁷⁰.

În Biserica Rusă există un obicei mai nou de a îmbrăca mânecuțele la toate slujbele, tradiție care nu este cunoscută în celelalte Biserici Ortodoxe și care practic nici nu se justifică, având în vedere scopul primar și chiar actual al mânecuțelor. Practic, acestea ar trebui luate doar la oficierea Sfintelor Taine, când trebuie îmbrăcate toate veșmintele. La săvârșirea Laudelor, nici preotul, nici diaconul nu are nevoie (și chiar nu este îndreptățit) să ia mânecuțele.

Înainte de a se îmbrăca în veșmintele sale, diaconul cere binecuvântare de la preot sau episcop, apoi sărutând crucea de pe fiecare veșmânt se îmbracă citind rugăciunile cuvenite (vezi *Liturghierul*).

Veșmintele preotești

În afară de stihar și mânecuțe, preotul poartă încă epitrahilul, brâul și felonul.

Epitrahilul (din greacă: *ἐπί* – peste și *τράχηλος* – grumaz) este același orar numai că atârână în jurul gâtului cu ambele capete în față.

Sf. Simeon al Tesalonicului spune că în trecut la hirotonia preotului, arhierul lua capătul de la spate al orarului și-l pune în jurul gâtului peste umărul drept. Epitrahilul simbolizează jugul slujirii lui Hristos și este simbolul harului cu care este învrednicit preotul de a sluji cele sfinte, iar franjurile cu care se termină capătul epitrahilului - sufletele credincioșilor a căror răspundere o poartă preotul.

⁷⁰ Acest adevăr istoric îl constatăm și din formula liturgică folosită de diacon: „Binecuvintează, Stăpâne, stiharul și orarul”, fără să fie menționate și mânecuțele. Aceasta se poate observa în toate Liturghierele, cu excepția ultimelor ediții care au modificat textul vechi.

Iată ce spune Sfântul Simeon al Thesalonicului privitor la întrebuințarea practică a epitrahilului: „Fără epitrahil nici o taină⁷¹ să nu se săvârșească. Iar dacă se va întâmpla să fie de trebuință a se face vreo taină sau o rugăciune, botez sau altceva din cele sfinte și nu se va găsi epitrahil, atunci, spre a nu rămâne lucrarea nefăcută, binecuvântând, să-și pună brâul sau o bucată de funie ori pânză, ca un epitrahil și astfel să săvârșească taina. Iar după aceea, lucrul care a slujit ca epitrahil să fie păstrat într-un loc deosebit sau să fie întrebuințat la ceva sfânt. Numai cele ce sunt obișnuite în mănăstiri, la Miezonoptică, la Ceasuri și la Pavecerniță, le pot zice preoții și fără epitrahil”.⁷²

De aici vedem importanța acestui veșmânt în ritul ortodox, dar nu numai. Și astăzi la romano-catolici, preoții și episcopii poartă acest epitrahil numit *stola* ca un orar pus pe amândoi umerii, cu capetele lăsate în jos, iar în timpul Liturghiei capetele se încrucișează pe piept.

Brâul este o cingătoare cu care preotul (și arhiereul) se încinge peste stihar. El simbolizează tăria și virtutea preotului, precum și curăția trupului și ne amintește de ștergarul cu care s-a încins Mântuitorul la spălarea picioarelor ucenicilor în seara Cinei celei de Taină. Un veșmânt asemănător purtau și arhierii Vechiului Testament și chiar unii prooroci. În Noul Testament brâul devine un veșmânt propriu clericilor⁷³, încă din vremea apostolică.

Felonul (φελώνιον, φελώνης) este veșmântul de deasupra care amintește de toga (mantia) cu care Mântuitorul și Sf. Apostoli își înfășurau corpul.

El simbolizează puterea lui Dumnezeu care se dă preoților și închipuie hlamida roșie cu care a fost îmbrăcat Mântuitorul în curtea lui Pilat (Matei 27: 28).

La început felonul era purtat atât de preoți cât și de arhierii, iar începând cu sec. V, el a rămas numai în folosința preoților⁷⁴.

La îmbrăcarea veșmintelor, preotul le binecuvântează, sărută crucea de pe ele și citește rugăciunile din Liturghier.

⁷¹ Sf. Simeon are aici în vedere sensul larg al cuvântului *taină* și are în vedere orice lucrare sfințitoare a Bisericii.

⁷² Aici se are în vedere cazul în care Laudele sus menționate se fac în pridvorul bisericii, așa cum prevede Tipicul Mănăstirii Sf. Sava. Dacă însă acestea se fac în biserică, preotul trebuie să-și pună obligatoriu epitrahilul. (Textul patristic după *Tratatul Sf. Simeon*, trad. rom., pp. 315-316).

⁷³ Inclusiv monahilor, sub formă de centură.

⁷⁴ În Bisericile Vechi-Orientale (necalcedoniene) arhierii poartă încă și astăzi felon.

Veșmintele arhieresti

Pe lângă stihar, mânecuțe, epitrahil și brâu, care sunt comune preotului și arhierelui, arhierel are și veșminte proprii numai trepteii lui:

Sacosul (σάκκος = sac), un veșmânt în formă de sac, mai scurt decât stiharul, cu mâneci scurte și largi. Este purtat de arhierel în loc de felon. El se încheie pe laturi cu câte 6 clopoței.

La început această haină se îmbrăca numai de împărați, dar Constantin cel Mare a dăruit-o patriarhului Macarie al Ierusalimului, ca semn de deosebită prețuire. Mai târziu găsim sacosul între veșmintele arhieresti ale Sf. Ioan Gură de Aur. Până atunci arhierelii purtau tot feloane din material simplu, de obicei „polistavrion” – adică cu multe cruciulițe.

Sf. Simeon al Tesalonicului, vorbind despre sacos, zice că el este purtat de cei mai însemnați dintre arhiepiscopi. Începând cu sec. XVIII sacosul este purtat de toți episcopii.

Sacosul este simbolul căinței și al umilinței, căci arhierelii îmbrăcându-l, își aduc aminte de patima Mântuitorului și de cămașa Lui pentru care s-au aruncat sorți. Clopoței de pe margini simbolizează glasul cuvintelor celor 12 Apostoli, care trebuie să iasă din gura episcopului.

Omofoorul (ὠμοφόριον de la ὄμος – umăr și φέρω – a purta), este un veșmânt în formă de panglică, purtat de arhierel pe ambii umeri în jurul gâtului, închipuind oaia cea pierdută și apoi aflată. El este simbolul demnității arhieresti. Având cruce pe el, omoforul mai poartă și simbolul slujirii lui Hristos prin suferințe, căci cei ce voiesc a trăi în Hristos își iau crucea pe umeri și-I urmează Lui. Omoforul este cel mai vechi veșmânt arhieresc.

Unii cred că omoforul a rămas la arhierelii Legii Noi ca o continuare a tradiției iudaice conform căreia, arhierelii purtau veșmântul de pe umeri numit *efod*. Se crede însă că acest veșmânt era dat la început de către împărat ierarhilor mai de vază, apoi a devenit propriu tuturor⁷⁵.

Se cunosc două feluri de omofoare: mare și mic. Omoforul mare se îmbracă numai la utrenie și la începutul Liturghiei, în restul cazurilor arhierel se folosește de cel mic.

⁷⁵ Această idee poate fi ușor desprinsă și din viața Sf. Ierarh Nicolae, arhiepiscopul Mirelor Lichiei, căruia, în timpul I-lui Sinod Ecumenic, împăratul Constantin ia retras omoforul și Evanghelia, considerându-l „nepoliticos” în atitudinea sa față de Arie. Acestea i-au fost înapoiate prin minune.

Îmbrăcat în omofor, arhiereul este chipul Mântuitorului, iar în momentele în care Însuși Mântuitorul este de față prin anumite realități liturgice sau Sf. Taine, arhiereul, ca un simplu slujitor, el lasă omoforul.

Epigonatul (de la ἐπί și γόνυ – pe genunchi) sau „palița” este un veșmânt în formă de romb care se poartă pe coapsa dreaptă, legându-se cu o panglică după gât. El se folosește de prin sec. VI și simbolizează sabia Duhului cu care se înarmează arhiereul împotriva ereziilor. Se mai presupune că el provine de la traista în care arhiereii purtau cărțile sfinte.

În Biserica Rusă se folosește un veșmânt de formă dreptunghiulară, alternativ epigonatului, numit *bederniță*, care are aceeași semnificație simbolică ca și epigonatului și este o distincție preoțească inferioară lui. În celelalte Biserici locale nu există decât acest epigonat.⁷⁶

Panaghia (παναγία – atotsfântă, preasfântă) este o icoană mică din metal prețios (medalion) care are pe ea chipul Maicii Domnului sau a Mântuitorului și care se poartă la piept.

Ea își are originea de la primii creștini, care purtau la gât moaște ale sfinților. Ierarhul poartă această icoană la piept, ca semn că trebuie să aibă permanent pe Iisus în inima sa și pe Maica Domnului ca o mijlocitoare grabnică către Dumnezeu. În tradiția bizantină, numai medalionul cu chipul Maicii Domnului se numește *panaghie*, pe când cele cu chipul Mântuitorului sau cu alt chip se numesc **engolpion** (ἐγκόλπιον, de la ἐν și κόλπος - la sân).

Crucea pectorală e purtată la piept de ierarhi și de unii preoți (numiți *stavrofori*)⁷⁷, ca semn al mărturisirii credinței în Hristos cel Răstignit. Cruce nu face parte din veșminte și nu este indispensabilă slujirii unei anumite slujbe.

Mitra (μίτρα – legătură pentru cap, turban; τιάρα, λῶρον) este acoperemântul capului arhiereului în timpul serviciilor religioase. Ea simbolizează atât cununa de spini care a fost pusă pe capul Mântuitorului în timpul patimilor (Matei 27:29), cât și înălțimea

⁷⁶ Românii, de exemplu, numesc *bederniță* tocmai această paliță.

⁷⁷ Începând cu anul 1897, țarul Nicolae II a dispus ca în Biserica Rusă toți preoții să poartă cruce la gât, pentru a se deosebi de diaconi. Aceasta după ce țarul, fără să știe, a sărutat mâna unui diacon.

Celelalte Biserici Locale dau crucea ca o distincție doar la anumii preoți și după o anumită perioadă de slujire. Tot din acest motiv, ei nu au mai multe tipuri de cruce ca la ruși, ci le acceptă pe toate ca pe una singură, dar este preferată așa numita „cruce cu pietre scumpe”.

demnității arhieresti. Mitra are reprezentate chipurile celor patru evangheliști sau icoana numită „Deisis”.

Inițial, mitra era confecționată după modelul coroanei împăraților bizantini. Primul care a purtat mitră a fost Silvestru episcopul Romei, care a primit-o în dar de la Constantin cel Mare. După relatările lui Theodor Balsamon și ale Sf. Simeon al Thesalonicului, la început, mitra era un drept rezervat doar episcopului - papă al Romei. Începând cu Sinodul al III-lea Ecumenic, aceasta a început să fie purtată și de patriarhul Alexandriei, începând cu Sf. Chiril al Alexandriei. Până prin sec. XII, în tot Răsăritul Creștin numai acest ierarh purta mitra-coroană. Apoi a început să fie purtată de patriarhul Constantinopolului și de alți întâi-stătători, iar mai târziu, prin sec. XVII-XVIII de toți ierarhii. Mitropolitul Moldovei și cel al Țării Românești a început a purta mitră de prin sec. XV, dar nu și episcopii.

În Biserica Rusă, începând cu anul 1705, mitra devine obligatorie pentru toți ierarhii, dar și pentru arhimandriți și chiar unii protoierei. Diferența de la ei însă consta în aceea că doar la patriarh și la mitropoliți mitra avea cruce (în vârf), iar la episcopi - nu. Abia din anul 1988, și episcopii au început a purta mitră cu cruce, astfel uniformizându-se practica din tot Răsăritul Ortodox.⁷⁸

Și astăzi, în patriarhatele din Orient, dacă slujește patriarhul și mai mulți arhierii, numai protosul poartă mitra, iar ceilalți doar camilafca / klobuk-ul⁷⁹.

Mantia este un veșmânt lung și larg, fără mâneci, partea din spate târându-se pe pământ. Ea este de culoare purpurie și are pe laturi niște panglici alb-roșii numite râuri, care închipuiesc “râurile de apă vie”, adică învățăturile care trebuie să izvorască în permanență din gura arhierelui (Ioan 7:38). În partea din față mantia are la piept și la poale câte 2 tăblițe, care simbolizează Legea Veche (cele de jos) și Legea Nouă (cele de sus).

Mantia arhierescă provine de la cea monahală, deoarece arhierii sunt recrutați din rândurile călugărilor.

Toiagul păstoresc este un baston înalt care în partea de sus are două capete de șerpi cu gurile deschise unul spre celălalt, având între ei un glob și o cruce.

⁷⁸ A. A. Dmitrevski, *Mitra. Историко-археологический очерк*. În rev. „Московские Епархиальные Ведомости” nr. 4-5 / 2003. Studiul este adus la zi de Comitetul de Redacție al Revistei.

⁷⁹ Termen rusesc care desemnează camilafca și pe care rușii o confundă cu potcapul. În realitate camilafcă se numește anume acea pânză transparentă care acoperă potcapul sau culionul.

Toiagul este simbolul puterii conducătoare cu care arhiereul își păstorește turma în numele lui Hristos. Șerpii simbolizează înțelepciunea pastorală (Matei 10:16), iar crucea de deasupra lor simbolizează că, cu puterea Crucii, arhiereul va zdrobi capetele nevăzuților balauri (diavoli).

Toiagul este folosit de arhieriei numai în timpul slujbei, iar în restul cazurilor ei se folosesc de un toiag mai simplu, fără șerpi și cruce, care se numește cârjă.

Toiag și cârjă poartă și stareții și starețele de mănăstiri.

Vulturul este un covoraș rotund care se așează sub picioarele arhierelui. Se numește astfel, deoarece are înfățișat pe el un vulture zburând deasupra unei cetăți (oraș). Vulturul simbolizează puterea Duhului și înțelepciunea cu care arhiereul își conduce orașul (eparhia) lui.

Dicherul și Tricherul (două și trei lumânări) sunt niște sfeșnice de mână cu două și cu trei lumânări pe care le folosește arhiereul în timpul serviciului divin, închipuind lumina învățaturii evanghelice. Cele două lumânări ale dicherului simbolizează cele două firi ale Mântuitorului, iar cele trei ale tricherului – Sf. Treime.

La început aceste obiecte erau folosite de către împăratul Bizanțului care, nefiind sfințit, nu putea să binecuvinteze poporul altfel decât cu tricherul și dicherul, imitând astfel binecuvântarea cu două mâni a patriarhului. După căderea Constantinopolului, patriarhul devenind „etnarh” și preluând și unele însemne împărătești, a început să binecuvinteze anume cu aceste sfeșnice, fiind împrumutate și utilizate mai apoi de toți episcopii ortodocși.

Ripida (ρίπιδιον, de la ρίπις = pană) este un evantai cu care în trecut diaconii apărau Sf. Daruri de insecte. La început ripidele se confecționau din pene de păun, iar mai târziu din metal prețios, având pe ele înfățișați serafimi și heruvimi și cuvintele “Sfânt, Sfânt, Sfânt”.

Ripidele simbolizează puterile îngerești care zboară neîncetat în jurul tronului ceresc, slujind Domnului Slavei cu frică și cu cutremur.

Arhiereul se îmbracă în veșmintele sale în mijlocul bisericii pe amvonul arhieresc, fiind ajutat de ipodiaconi. Rugăciunile pentru îmbrăcare le citește cu voce tare arhidiaconul / protodiaconul.

CĂRȚILE DE CULT

ALE BISERICII ORTODOXE

1. Noțiuni generale despre cărțile de slujbă.

Potrivit poruncii date de Mântuitorul la Cina cea de Taină, Sf. Apostoli săvârșeau zilnic “frângerea pâinii”, adică Sf. Liturghie (Fapte II, 42, 46-47). Cu acest prilej primii creștini citeau și tâlcuiau din cărțile Vechiului Testament și din epistolele Sf. Apostoli, la care se adăugau și diferite rugăciuni și cântări (psalmi) luate din Sf. Scriptură ori compuse de creștini. Toate acestea au fost adunate cu timpul în anumite cărți, în care se păstrează atât pericopele (citirile) biblice folosite în cult, cât și tezaurul de imne și rugăciuni compuse de Sf. Apostoli și de urmașii lor în generațiile următoare. Ele poartă denumirea de cărți liturgice sau cărți de slujbă, cuprinzând tot ceea ce este de trebuință slujitorilor bisericești pentru săvârșirea cultului divin public al Bisericii ortodoxe.

După originea cuprinsului lor le împărțim în cărți extrase din Sf. Scriptură și cărți alcătuite de Biserică pe baza tradiției bisericești.

2. Cărți cu cuprins de origine biblică

Cărțile cu cuprins de origine biblică (revelată) sunt:

1) Sfânta Evanghelie, 2) Apostolul și 3) Psaltirea.

SF. EVANGHELIE (Εὐαγγέλια) este cartea care cuprinde în sine cele patru Evanghelii de la Matei (28 cap.), Marcu (16 cap.), Luca (24 cap.) și Ioan (21 cap.).

Începând cu jumătatea a doua a sec. IV, s-a început împărțirea fiecărei din cele patru Evanghelii în pericope (περικοπή - despărțitură, secțiune) sau locuțiuni (din latină “citiri”). Împărțirea de azi a Evangheliei în pericope zilnice, rânduite după Duminicile și Săptămânile de după Paști (7), Duminicile și Săptămânilor de după Cinzecime (36) și Duminicile și Săptămânile Postului Mare (6-7) are ca început împărțirea făcută de diaconul Eutaliu din Alexandria, dar s-a stabilit și generalizat în epoca Sf. Ioan Damaschin (sec. VIII) și a Sf. Teodor Studitul (sec. IX), cu unele mici modificări ulterioare.

La sfârșitul Evangheliei se găsesc cele 12 Evanghelii a Sf. Patimi, cele 11 Evanghelii a Învierii, Evangheliile pentru Sf. Taine și Ierurgii și Sinaxarul cu Evangheliile de obște.

Sf. Evanghelie se păstrează pe Sf. Masă.

APOSTOLUL (ὁ ἀπόστολος) este cartea de slujbă care cuprinde în sine:

–Faptele Sf. Apostoli (πραξάποστολος),

–14 epistole ale Sf. Ap. Pavel (Romani, I și II Corinteni, Galateni, Efeseni, Filipeni, Coloseni, I și II Tesaloniceni, I și II Timotei, Tit, Filimon și Evrei),

–7 epistole sobornicești (a Sf. Ap. Iacov, a Sf. Ap. Petru - 2, a Sf. Ap. Ioan Teologul - 3, și una a Sf. Ap. Iuda).

Ordinea citirii pericopelor are aceeași logică ca și cea din Sf. Evanghelie.

La sfârșitul Apostolului găsim Prochimenele, pericopele și Aliluia-riile pentru Sf. Taine și Ierurgii, Sinaxarul și Prochimenele, pericopele și Aliluia-riile de obște.

PSALTIREA (ψαλτήριον) este cartea de slujbă care cuprinde în sine cei 150 psalmi ai lui David și ai altor bărbați din Vechiul Testament.

Chiar de la început psalmii s-au cântat și citit în Biserica Creștină cu multă pietate și de aceea Canonul 85 Apostolic recunoaște Psaltirea ca o carte sfântă.

Pentru folosința în slujbă toți psalmii s-au împărțit în 20 de părți numite catisme (de la grecescul καθίζω = a șede), numite așa pentru că în timpul citirii psalmilor este permis de a șede. Fiecare catismă este împărțită în 3 părți numite stări, stihologii sau „slave”, deoarece după fiecare parte se zice *“Slavă Tatălui și Fiului și Sfântului Duh și acum și pururea și în vecii vecilor. Amin. Aliluia, Aliluia, Aliluia slavă Ție Dumnezeu (de 3 ori), Doamne miluiește (de 3 ori) Slavă..., Și acum...”*.

Tradiția tipiconală studiată care era folosită în cea mai mare parte a Imperiului Bizantin în sec. IX-XII avea o altă împărțire a psalmilor. Așa numita „Psaltire Constantinopolitană” era împărțită, în 76 de antifoane. Această împărțire era necesară în mod deosebit pentru slujba numită „asmatikon akolouthia” - un fel de Vecernie duminicală și praznicală, cântată antifonic, care după sec. XII a ieșit din uz. Împărțirea de astăzi a Psaltirii e și ea destul de veche, dar ea reflectă tradiția palestiniană a slujbelor, venită probabil încă prin sec. IV-V din mediul monahal egiptean. În Bizanț ea a început să fie cunoscută mai mult începând cu sec. XIII.

Psaltirea se folosește atât în slujbă, cât și în afara ei, devenind o carte cel mai des întâlnită în casele credincioșilor, în Biserica Ortodoxă mai există un bun obicei de a citi Psaltirea ca mijlocire pentru creștinii nou-adormiți.

3. Cărți cu cuprins alcătuit de Biserică

Cărțile cu cuprins alcătuit de Biserică, adică compuse de Sf. Părinți, pe baza tradiției bisericești, sunt:

LITURGHIERUL (λειτουργιάριον / ἱερατικόν / служебник) – cartea de slujbă care cuprinde în sine rânduiala pentru preoți și diaconi la Vecernie, Utrenie și cele trei Liturghii ortodoxe: a Sfântului Ioan Gură de Aur, a Sfântului Vasile cel Mare și cea a Darurilor mai înainte Sfințite.

Mai cuprinde, de asemenea, rânduiala Împărtășirii, formulele Otpusturilor de peste an și a Ecfoniselor (Vozglasurilor), rugăciuni la diferite trebuințe, rânduiala Liturghiei cu Arhiereu, povățuiri pentru săvârșirea Sfintei Liturghii și Sinaxarul (Calendarul).

Trebuie să remarcăm că în trecut, pe când Liturghierul nici nu exista ca o carte distinctă (ci era cuprinsă în Evhologhion, alături de alte Taine și Ierurgii), rugăciunile erau scrise una după alta, fără indicații tipiconale (între ele) și fără Ecteniile și formulele diaconului. Acestea din urmă apăreau de obicei într-o carte aparte, numită **Diaconikon** (Διακονικόν)⁸⁰, care este și astăzi folosită de către greci și de unii creștini orientali necalcedonieni. Printre cărțile de cult slavonești și românești acesta nu este cunoscut⁸¹, întreaga slujbă fiind cuprinsă în Liturghier.

Cât privește apariția indicațiilor tipiconale și chiar a unor formule ale diaconului, acestea au început să apară, în special, după secolul al XIV-lea, datorită **Diataxisului** (Διάταξις τῆς Θείας Λειτουργίας) patriarhului Filothei Kokinos⁸², care descria amănunțit rânduiala Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur și a Proskomidiei.⁸³ Acest Diataxis a suferit și anumite schimbări de-a lungul timpului, mai ales în secolele al XV-lea–al XVI-lea (până la

⁸⁰ A nu se confunda cu termenul omonim care reprezintă o anexă a Altarului (numită la fel), înlocuită astăzi cu veșmântăria.

⁸¹ Диякон Михаил ЖЕЛТОВ, „Диаконикон”, în ПЭ, том 14, p. 580. Varianta grecească a Diaconikonului aflată astăzi în uz (ediția 1989) a ieșit sub îndrumarea marelui liturgist I. Foundoulis. Diaconikonul reglementează în special rânduiala slujbei cu mai muți diaconi la Liturghiile arhieresti și la cele obișnuite.

⁸² Filothei Kokinos, patriarh de Constantinopol între 1354 și 1376, fost monah la Sinai și ucenic al Sfântului Grigorie Palama.

⁸³ Cf. Н. КРАСНОСЕЛЬЦЕВ, *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоустого. Вып. 2: Уставы патриарха Константинопольского Филофея и протонотария Великой церкви Димитрия Гемиста по рукописям XIV в.* // Православный собеседник, Казань, 1895, pp. 30-79; С. МУРЕТОВ, *Чин проскомидии в греческой Церкви с XII до половины XIV века (до патриарха Филофея)* // Чтения в Обществе любителей духовного просвещения, Москва, 1894. Февраль, pp. 192-216.;

răspândirea edițiilor tipărite ale Liturghierului), iar în prezent este normativ pentru toți ortodocșii (și chiar greco-catolicii), cu anumite particularități locale neînsemnate.

Primul Liturghier tipărit în întreaga lume a fost cel slavon al ieromonahului Macarie – Târgoviște / Mănăstirea Dealu, 1508. Nu mult după aceea, au început să apară și primele traduceri românești: cea a diaconului Coresi de la Brașov în 1570 – ediție oarecum controversată⁸⁴, apoi în 1679, la Iași, cea a Sfântului Mitropolit Dosoftei, care este prima traducere românească folosită cu adevărat în cult.⁸⁵

ARHIERATICONUL (ЧИНОВНИК) este un Liturghier arhieresc la care în afară de cele scrise în Liturghierul obișnuit se mai află și rânduiala slujbelor săvârșite numai de arhieru, adică rânduiala hirotesiilor și a hirotoniilor, rânduiala la sfințirea bisericilor, a Antimiselor și a Sfântului și Marelui Mir.

MOLITVELNICUL sau **Trebnicul** (Εὐχόλογιον) este cartea care cuprinde rânduiala săvârșirii Sfințelor Taine (cu excepția Hirotoniei), a Ierurgiilor bisericesti și a slujbelor pentru diferite trebuințe. Drept prototip al acestei cărți pot fi considerate Evhologhionul lui Serapion de Tmuis⁸⁶ și Cartea a VIII-a a Constituțiilor Apostolice. La început Evhologhionul (bizantin) cuprindea în sine, pe lângă rânduiala „Tainelor”, și textele din Liturghier și cele din Arhieraticon. Cu timpul, prin secolul al XIII-lea, aceste cărți au început să se separe.

Astăzi se păstrează mai multe manuscrise ale vechiului Evhologhion bizantin (secolele al VIII-lea–al XII-lea), care arată anumite diferențe de text și mai ales de formă ale unor gesturi și acte liturgice în săvârșirea Tainelor. Deci rugăciunile și rânduielele Evhologhionului au cunoscut și ele o evoluție aparte, unele rânduiele fiind modificate chiar în Evul Mediu târziu.⁸⁷ Liturgistul francez André Jacob clasifică manuscrisele Evhologhionului bizantin în patru grupe, fiecare din ele reflectând redactări diferite ale unui conținut asemănător. Aceste grupe sunt:

a) constantinopolitană primară;

⁸⁴ Vezi ediția critică a lui Al. MAREȘ, București, 1969.

⁸⁵ N.A. URSU, *Dumnezeiasca Liturghie în traducerea Sfântului Ierarh Dosoftei, Mitropolitul Moldovei – 1679*, ediție critică, Iași, 1980.

⁸⁶ А. ДМИТРЕВСКИЙ, *Евхологион IV-го века Серрапиона, епископа Тмутискаго*, Киев 1894, 34 pag. A se vedea și referirile în românește la Karl Christian FELMY, *op. cit.*, pp. 65-69. Aici găsim și textul în românește al Anaforalei.

⁸⁷ Михаил АРПАИЦ, SJ, *Избранные сочинения по Литургике*, 4 тома, Рим – Москва, 2003. În aceste volume avem editate mai multe astfel de manuscrise, din diferite perioade și din diferite locuri. Textele sunt în grecește și au doar unele introduceri și comentarii în limba rusă.

- b) constantinopolitană târzie;
- c) periferică primară;
- d) periferică târzie.

De obicei, cele periferice au un conținut mai bogat, întrucât cei care le-au redactat, pe lângă rugăciunile și întreg conținutul Evhologhionului constantinopolitan, încercau să mențină și propria tradiție locală, înscriind astfel mai multe rugăciuni „de alternativă”. Cu timpul, acestea (locale) au fost pur și simplu adăugate la cele din prima și a doua grupă de manuscrise, formând niște rânduieli mai complexe, uneori cu repetări de idei, iar altele fără o continuitate clară.⁸⁸

Cele mai importante codice bizantine care conțin texte ale redactărilor vechi sunt: *Barberini 336* (secolul al VIII-lea) – copie sud-italiană ce se află la Vatican⁸⁹; *Leningradensis gr. 226*, numit și *Evhologhionul lui Porfiri Uspenskiy* (secolul al IX-lea sau chiar al VIII-lea); *Sevastianov graecus 474* (secolele al X-lea–al XI-lea); *Coislinus 213* – Evhologhion constantinopolitan din anul 1027 aparținând preotului Stratèghios de la Sfânta Sofia; *Grottaferrata* (secolele al XII-lea–al XIII-lea), numit și *Evhologhionul lui Visarion (Bessarion)*.⁹⁰ Prima ediție critică și istorică a Evhologhionului bizantin o face Jacob Goar. Ediția a II-a de la Veneția – 1730 – este cea mai cunoscută.

AGHIAZMATARUL este un rezumat al Molitfelnicului, care are rânduielile cel mai des folosite în practica liturgică și este folosit din comoditate, fiind mai subțire. Denumirea cărții este puțin improprie, dar s-a generalizat fără mari probleme.

CEASLOVUL (ὠρολόγιον, часослов – „cartea ceasurilor⁹¹”) cuprinde în sine rugăciunile din rânduiala slujbelor zilnice; Ceasurile, Vecernia, Pavecernița, Miezonoaptea, Utrenia, Obednița la care se adaugă rugăciunile dimineții și de seară, troparele Învierii, ale

⁸⁸ Диакон Михаил ЖЕЛТОВ, *Чин Божественной Литургии в древнейших (XI-XIV вв.) славянских рукописей // Богословские Труды, сборник 41, Moscova, 2007, p. 280.*

⁸⁹ Cf. Диакон Михаил ЖЕЛТОВ, „Барберини Евхологий”, în *ПЭ*, vol. 4, pp. 131-132. Aici găsim o descriere destul de amănunțită a conținutului acestui Evhologhion. Menționăm doar că este un Evhologhion redactat în sudul Italiei, probabil după niște variante de la Constantinopol și nu numai. Denumirea lui vine de la cardinalul Barberini, de unde a ajuns în Biblioteca din Vatican. Cea mai bună ediție a acestui codex o avem din anul 1995 (Roma), aparținând cercetătorilor Parenti și Velkovska. Noi însă am consultat și am citat după M. ARRANZ, SJ, *op. cit.*, vol. III, pp. 537-585.

⁹⁰ M. ARRANZ, SJ, *op. cit.*, vol. I. Remarcăm că în această lucrare sunt analizate textele mai multor manuscrise (originale) de bază ale Liturghiei: Barberini gr. 336 – secolul al VIII-lea; Bessarion, ms. Grottaferrata gr. Gb1, XI – secolul al XI-lea; Euchologion Stratigios, ms. Coislin gr. 213 – a. 1027; Ms. Athenae gr. 662 – secolul al XIII-lea; Euchologion Porfirius, ms. S. Peterburg gr. 226 – secolul al X-lea; Ms. Sevastianov-Rumjiantsev gr. 474 – secolele al X-lea–al XI-lea; Ms. Sinai gr. 959 și multe alte texte editate în diferite colecții de manuscrise precum cele ale lui A. Dmitrevski, F.E. Brightman, C.A. Swainson, P. Trempelas și alte Evhologhii.

⁹¹ Prin „Ceasuri” se subînțeleg toate Laudele Bisericii numărate simbolic în număr de 7, dar care de fapt sunt 9.

morților, troparele și condacele Triodului și a Penticostarului, troparele zilelor săptămânii, Canoane de rugăciune, Paraclise și Acatiste și Sinaxarul.

Această carte de cult este de origine palestiniană și reflectă slujbele specifice Tipicului Mănăstirii Sf. Sava de lângă Ierusalim. Ceaslovul ne este cunoscut abia începând cu sec. IX, când pătrunde și în Bizanț. Modificări esențiale în decursul timpului nu a suferit, doar că au început a se adăuga unele Acatiste și a apărut rânduiala Pavecerniței Mici care la început nu exista.

OCTOIHUL (ὀκτώ + ἤχος – opt glasuri) conține slujbele celor 8 glasuri bisericești pentru fiecare zi a săptămânii. Cântările lui se împart în trei grupe: cele de la Vecernie, cele de la Utrenie și cele de la Liturghie. Fiecare glas ține o săptămână, așa încât Octoihul se cântă în întregime timp de opt săptămâni, după care iarăși se începe cu glasul I-ii șișirul celor opt glasuri.

În Octoih fiecare zi a săptămânii are cântări consacrate unui subiect principal: cântările de duminică preamăresc Învierea Domnului, cele de luni pe Sf. Îngeri (toate puterile cerești), cele de marți pe Sf. Prooroc Ioan Botezătorul, cele de miercuri și vineri sunt închinat Cinstitei Cruci și Preasfintei Născătoare de Dumnezeu, cele de joi Sf. Apostoli și Sf. Ierarh Nicolae, iar cele de sâmbătă pe toți sfinții și conțin rugăciuni de mijlocire pentru toți cei răposați din veac dreptslăvitori creștini.

La început Octoihul conținea numai rânduiala slujbei duminicale, compusă de Sf. Ioan Damaschin; mai târziu s-au adăugat și slujbele pentru celelalte zile a săptămânii, compuse de sfinții Iosif, Arhiepiscopul Tesalonicului și Teofan Mărturisitorul din sec. IX, precum și cele compuse mai înainte de Anatolie, patriarhul Constantinopolului (sec. V).

TRIODUL (τριώδιον: τρεῖς ὥδη – “trei cântări”) cuprinde serviciile divine din timpul Postului Mare, începând cu Duminica Vameșului și a Fariseului și încheindu-se cu Sâmbăta Mare din Săptămâna Patimilor.

Canoanele Triodului din zilele de rând, care sunt cele mai multe, sunt compuse, nu din 9 cântări, ci din 3, de unde își și trage denumirea.

Printre autorii Triodului amintim pe Sf. Andrei Criteanul (sec. VIII) compozitorul Canonului cel Mare și a multor altor imne de pocăință, apoi pe Sf. Teodor Studitul și fratele său Sf. Iosif Studitul (sec. IX) și alții.

Triodul este împărțit după săptămâni și zilele săptămânii și se cântă timp de 10 săptămâni. El se începe cu perioada pregătitoare formată din 4 duminici: a Vameșului și a Fariseului, a Fiului Risipitor, a Lăsatului sec. de Carne (a Înfricoșătoarei Judecății) și a Lăsatului sec de Brânză (Izgonirii lui Adam din Rai, numită și „Duminica Iertării”); perioada patruzecimii, formată din 6 duminici: I-a, a Ortodoxiei, a II-a, a Sf. Grigore Palama, arhiepiscopul Tesalonicului, a III-a, a Închinării Sfintei Cruci, a IV-a, a Sf. Ioan Scărarul, egumenul mănăstirilor din muntele Sinai, a V-a, a Cuvioasei Maria Egipteanca și a VI-a, a Intrării Domnului în Ierusalim (a Floriilor) + Săptămâna Mântuitoarelor Patimi cu care se încheie Triodul.

PENTICOSTARUL ([Cartea pentru] Cincizecime) cuprinde rânduiala slujbelor din perioada Cincizecimii, care începe din Duminica Învierii Domnului (a Paștilor), urmată de încă 8 duminici: a Tomii, a Mironosițelor, a Slăbănogului, a Samarinencii, a Orbului, a Sf. Părinți de la primul Sinod ecumenic din Niceea, a Pogorârii Sf. Duh (Cinzecimea, Duminica Mare, ziua Sf. Treimi) și se încheie cu Duminica Tuturor Sfinților, care a fost adăugată mai târziu.

Slujbele Penticostarului sunt așezate după duminici și zilele săptămânii și au un caracter de bucurie și veselie duhovnicească prilejuită de Învierea Domnului și Pogorârea Sfântului Duh.

Autorii principali ai Penticostarului sunt sfinții Iosif Studitul, Sf. Ioan Damaschin și Cosma de Maiuma.

MINEIELE (μηνός – lună) cuprind slujbele sărbătorilor și a sfinților pentru fiecare zi a anului, aranjate după cele 12 luni.

Mineiele sunt de mai multe feluri:

1) Mineiul lunar, 2) Mineiul de obște și 3) Mineiul praznical sau Antologhionul.

Mineiul lunar este compus din 12 cărți, după numărul celor 12 luni a anului bisericesc, începând cu septembrie și terminând cu august.

Din Mineiul lunar s-au extras slujbele sărbătorilor și sfinților mai mari, alcătuiindu-se o carte care se numește Mineiul praznical sau *Antologhion*.

Slujbele de obște pentru toate categoriile de sfinți – îngeri, prooroci, apostoli, ierarhi, mucenici și sfințiți mucenici, cuvioși, sfinte femei (cuvioase și mucenițe), tămăduitori fără

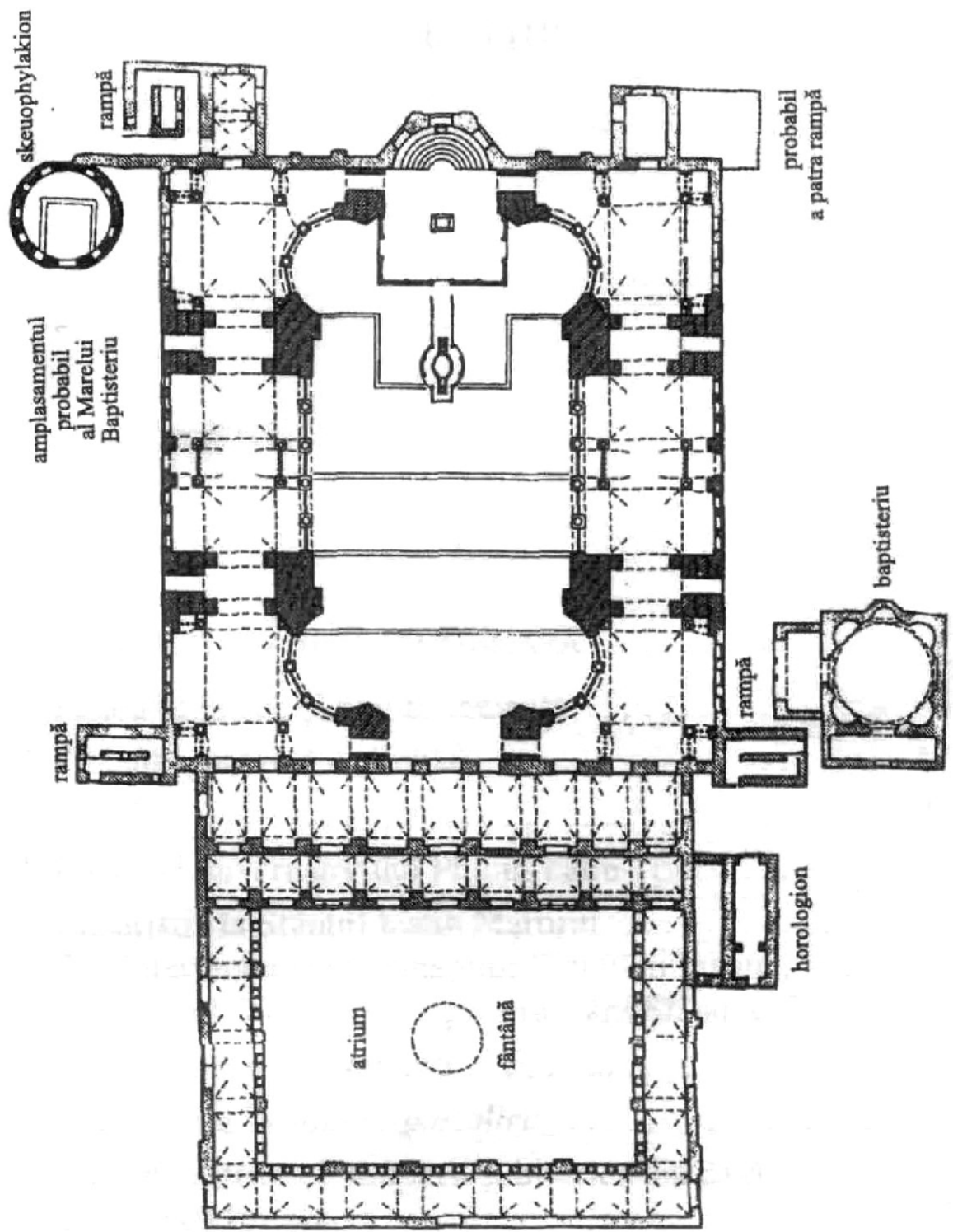
de arginți, drepți și nebuni pentru Hristos – sunt adunate în cartea numită *Mineiul de obște*.

O bună parte din innografia Mineilor este destul de veche, dar ea n-a fost organizată și sistematizată în vreo carte. Alcătuirea Mineiilor în forma de azi se datorează innografilor bizantini din sec. IX înainte, ca Sf. Metodie Mărturisitorul, patriarhul Constantinopolului, Iosif Graptul, Ioan al Evhaitelor și alții innografi mai ales athoniți. O ultimă completare și chiar revizuire a Mineilor a fost făcută în sec. al XIX-lea la Mănăstirea Cutlumuși de un grup de monahi în frunte cu monahul Vartolomeu.

În prezent fiecare Biserică locale adaugă în propriile ediții ale Mineilor Slujbele Sfinților noi canonizați sau a celor care se bucură de o cinstire locală.

O carte destul de importantă atât pentru altar, cât mai ales pentru strană este **TIPICUL** sau **Tipikonul** (τυπικόν). Această carte are o istorie foarte complexă ce va fi studiată aparte. Cartea cuprinde rânduielile slujbelor din duminici, sărbători și zilele de rând, reglementând reguli și pentru diferite cazuri de suprapune a diferitor slujbe, mai ales în perioada Triodului și Penticostarului. Vechile Tipicuri monahale reglementau și diferite reguli de organizare mănăstirească, inclusiv rânduiala de servire a meselor și rânduiala posturilor. Cel mai cunoscut și mai întrebuințat Tipic este cel al Mănăstirii Sf. Sava cel Sfințit de lângă Ierusalim. Acesta s-a format pe parcursul mai multor veacuri, până în sec. XII, iar începând cu sec. XIII-XIV s-a generalizat în tot spațiul ortodox.

La toate aceste cărți se mai adaugă și unele secundare, ca Acatistierul, Catavasierul, Irmologhionul și cărțile de muzică bisericească.

Reconstrucția planului Aghiei Sofia

**BIBLIOGRAFIA GENERALĂ
FOLOSITĂ LA ELABORAREA CURSULUI**

1. *** *Sfânta Scriptură (Biblia)*, Ed. ÎPS Bartolomeu Anania, IBMBOR, Buc. 2002 și Ediția („clasică”) a Sf. Sinod, Buc. 1991.
2. *** *Canioanele Bisericii Ortodoxe*, trad. și note de Arhid. Prof. Ioan N. Floca, ed. 1992.
3. *** *Dictionnaire d'archéologie chretienne et liturgie (DACL)*, Paris, 1907 sq.
4. *** *Православная Энциклопедия*, Москва, 2000 sq.
5. *** *Устав Церковного звона*, Moscova, 2002.
6. АЛЫМОВ ВИКТОР, *Лекции по Исторической Литургики*, Holy Trinity Orthodox School.
7. Arranz Mihail, *Istoria Tipikona*, (l. rusă), curs dactilografiat de la Academia Duhovnicească din Leningrad, 1978, 112 p.
8. Braniște Ene, Pr. Prof., *Cultul Bisericii Creștine vechi din Orient*, în „Ortodoxia” nr.1/1965
9. Idem, *Liturgica specială (LS 1980)*, , Ed. IBMBOR, Buc. 1980.
10. Idem, *Liturgica generală (LG 1993)*, Buc. 1993. Acest „manual” a fost reeditat într-o variantă puțin revizuită, în două volume (Galați 2002).
11. Idem, *Originea, instituirea și dezvoltarea cultului creștin*, în “Studii Teologice”, nr. 3-4/1963.
12. Idem, *Probleme de actualitate ale Bisericii de azi. Dezvoltare (evoluție) și revizuire (adaptare) în cult, din punct de vedere ortodox*, în rev. “Ortodoxia”, nr. 2/1969.
13. Idem, *Programul iconografic al Bisericii Ortodoxe. Îndrumător pentru zugravii de biserici*, în rev. BOR 5-7/ 1974.
14. Evseeva Lilia ș.a., *История Иконописи: VI-XX века*, Moscova АРТ-БМБ, 2002.
15. Karaisaridis Konstantinos, Pr., *Elemente liturgice specifice în Biserica Ortodoxă Română*, (Atena). Noi vom cita după rezumatul făcut de Pr. Petru Sidoreac în rev. “Teologie și Viață”, nr. 1-6/1997.
16. Idem, *Opinii ale teologilor actuali ai Bisericii Greciei în legătura cu problema revizuirii cultului ortodox*, în rev. “Studii Teologice”, nr. 1-2/1980.
17. Makarios Simonopetritul, Ierom., *Triodul explicat (TE)*, Ed. Deisis, Sibiu, 2000.
18. Necula D. Nicolae, Pr. Prof. Dr., *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică, 3 volume*, Ed. Episcopiei Dunării de Jos, 1996, 2001 și 2004.
19. Sf. Simeon al Thesalonicului, *Tractat asupra tuturor dogmelor...*, trad. Toma Teodorescu, Buc. 1865, (reeditare: vol.I, 2002).
20. Ierom. Petru Pruteanu, *Liturgia Ortodoxă: istorie și actualitate*, București, 2008.
21. Pr. Prof. Petre Vintilescu, *Liturgierul explicat (LEX)*, Ed. IBMBOR, Buc. 1998.
22. Uspenskiy B.A., *Statutul liturgic al țarului în Biserica Rusă și împărtășirea lui cu Sfintele Taine. Studiu istorico-liturgic*. Rev. Учебные Записки, Moscova 2/1996.
23. Желтов М. С. *Чин освящения храма и положения святых мощей в византийских Евхологиях XI века* // Реликвии в искусстве и культуре восточнохристианского мира. М., 2000. С. 111–126.
24. Robert F. Taft, S.J. “Byzantine Communion Spoons: A Review of the Evidence,” *Dumbarton Oaks Papers* 50 (1996) 209-238. Перевод о. Сергия Голованова, Роберт Ф. Тафт SJ, *Византийская причастная ложка: обзор фактов*, apud <http://www.krotov.info>